

בין תפוצתיות, ציוניות וישראליות: השתקפות יחסה של מדינת ישראל לקהילות היהודיות בתפוצות במצעי המפלגות בארץ

יצחק מועלם

כשהוקמה מדינת ישראל חיו בה רק כ-5% מבני העם היהודי. היום מספר היהודים בה מתקרב למחצית מיהודי העולם. שינוי זה מגביר את המשמעות של מרכזיותה בעולם היהודי, ומאפשר לממשלת ישראל לדאוג לא רק ליהודים החיים בה אלא לכל יהודי העולם. יחסה של ישראל ליהודי התפוצות מאז שהוקמה נחקר מהיבטים שונים.¹ מחקר זה ינתח את העמדות והמדיניות של המפלגות בארץ כלפי הקהילות היהודיות שבתפוצות, משום שמפלגות הן אחד מהגורמים המשפיעים על סדר היום הפוליטי הישראלי והיהודי, באמצעות נציגיהן בכנסת ישראל.²

את יחסן של המפלגות כלפי התפוצה אפשר למצוא בדיונים פנים-מפלגתיים, בהצהרות של מנהיגי המפלגה ובנאומיהם בכנסת, בהצעות לסדר היום ובשאלות. במחקר זה נציג כלי מחקר חדש בתחום – מצעי המפלגות – המעלה תמונה דינמית של ממדי הנושא והחשיבות ביחס לאופן שבו מתייחסת החברה בישראל לתפוצות מהקמת המדינה ועד היום.³ באמצעות

1 גבי שפר והדר רוט-טולדנו, מי מנהיג? על יחסי ישראל והתפוצה היהודית, תל אביב 2006 (להלן: שפר ורוט-טולדנו, מי מנהיג?); שמואל סנדלר, 'לקראת תיאוריה של פוליטיקה (מדינאות) עולמית ומדיניות חוץ יהודית', בתוך: משה הלינגר (עורך), המסורת הפוליטית היהודית לדורותיה: ספר זיכרון לדניאל י' אלעזר, רמת גן 2010, עמ' 407-433.

2 גבי שפר, 'ישראלים, ישראל והתפוצה היהודית בעשור האחרון', כיוונים חדשים, 5 (2001) (להלן: שפר, ישראלים), עמ' 148-170; שמואל אשבל, מפלגות דתיות ומדיניות חוץ: המפד"ל ועמדותיה בשאלות חוץ וביטחון בין השנים 1948-1967, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת בר אילן 1985; חן פארי, המהפך בנושא הפלסטיני במפלגת 'העבודה' על רקע פוליטיקה פנימית ועיצוב מדיניות חוץ, 1987-1994, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת בר אילן 1991.

3 Atara Frenkel-Faran and Sam Lehman-Wilzig, 'La Bell(e) Epoqe? An Israeli Elections', in: Daniel. J. Elazar and Ben Molove (eds.), *Israel at the Polls 1999*, London 2001, pp. 245-268

כלי זה נבדוק באיזו מידה משתקפים יחסי ישראל והתפוצות במצעי המפלגות בארץ, וכיצד. ניתוח המצעים יאפשר לנו לבחון את המסמך האידאולוגי, המחייב, שהמפלגות פרסמו למען המצביעים, והניתוח על רצף הזמן יציג את השינויים שחלו ביחסן לתפוצות וכיצד הוא התבטא. האם הוצעה במצע מדיניות שתחזק את המוסדות היהודיים בתפוצה, או שהמפלגה ראתה בעלייה כלי לחיזוק מעמד המדינה מבחינה כלכלית וביטחונית? טענת המחקר היא שהמצעים משקפים את השינוי שחל במשך השנים ביחסן של המפלגות לתפוצה, ושהתבטא בשינוי הדגש ובמעבר מנושא העלייה אל צורך בהמשך הקיום היהודי בתפוצות וביצירת דיאלוג של שיתוף עם הקהילות היהודיות. לטענתי, מצעי המפלגות נותנים ביטוי לכולטות של התמה התפוצתית שבהם. טענה זו מחייבת הצגת מסגרת תאורטית שבאמצעותה אפשר יהיה להבין את המשמעות והמקום של מושג התפוצה במדינת האם, ואת יחסה של מדינת האם למרכיב זה בסדר היום הלאומי שלה.⁴ להלן אגדיר את המצע ככלי מחקר תאורטי, ואבחן את תרומתו לחיים הפוליטיים-מפלגתיים ואת האופן שבו המפלגות משתמשות בו לקידום יעדיהן האידאולוגיים והחברתיים.

יחסי מדינה-תפוצה

הניתוח של יחסי ישראל והתפוצה היהודית השתנה בשנים האחרונות בהתאם להתפתחות שחלה בחקר יחסי מדינה-תפוצה. בעשורים האחרונים נדון המושג 'תפוצה' בעבודות רבות ובכיווני מחקר שונים, כמו למשל בסוגיית הזהות, בישות חוצת הלאום, בגלובליזם וברבת-תרבותיות.⁵ רוג'ר ברובייקר טען ששתי גישות מגדירות את המושג תפוצה: הגישה המבנית והגישה הפנומנולוגית.⁶ הראשונה רואה בתפוצה ישות, שחקן, שמוצא משותף וזהות מחברים אותה למדינת האם. גבי שפר, מהחוקרים הבולטים של יחסי המדינה והתפוצות, מאמץ גישה זו ומדגיש במחקריו את ממד הזהות הקבוצתית ואת מערכת היחסים הפוליטיים והקיומיים שבין המדינה לתפוצות. לדבריו, התפוצה כישות פוליטית משפיעה על היחסים שבינה לבין מדינת האם, המדינה המארכת וקהילות אחרות.⁷ חוקר נוסף המבטא במחקריו את הגישה המבנית כלפי יחסי ישראל והתפוצה הוא יוסי שיין. במחקרו הבולט בתחום זה הוא אומר שהממד של קשרי דם משפיע על הזהות והפוליטיקה הקיומית שבין מדינת ישראל לקהילות היהודיות שבתפוצה.⁸

(להלן: פרנקל-פארן ולהמן-וילציג, לה בל א אפוק).

4 Roger Brubaker, 'The "Diaspora" Diaspora', *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 28, No. 1 (2005), pp. 1-19 (להלן: ברובייקר, התפוצות).

5 אופיר עבו ותניא ציון-וורוקס, 'להתבונן במבטים דרך המבטים: על השחקן התפוצתי בישראל ומשמעותיותו', בתוך: הנ"ל (עורכים), *העולם היהודי – מבטים מישראל: דימויים, ייצוגים וגבולות*, קריית שדה בוקר 2020 (להלן: עבו וציון-וורוקס, *העולם היהודי*), עמ' 13-44.

6 שם, עמ' 22; ברובייקר, *התפוצות*, עמ' 1-19.

7 שפר ורוט-טולדנו, *מי מנהיג?*, עמ' 303.

8 Yossi Shain, *Kinship and Diasporas in International Affairs*, Ann Arbor 2007

יש חוקרים הבוחנים את יחסי ישראל והקהילות היהודיות באמצעות הגישה הפנומנולוגית, שלפיה זהות מבוססת על הגדרת התכנים החברתיים והסמלים המשותפים לחברי הקבוצה במדינת האם ובתפוצות.⁹ לטענת ברובייקר, יש להתייחס למושג תפוצה לא כמוכח של אובייקט, ישות או שחקן, אלא כתופעה המסבירה את השיח, הפרשנות והעמדות של חברי הקבוצה כלפי עצמם וכלפי מדינת האם;¹⁰ כהשקפה וככלי להגדרת ועיצוב של נאמנויות וזהויות.¹¹ ההשתייכות לקולקטיב התפוצתי היא רצונית ומתבססת על מידת ההזדהות עם תכניה של הקבוצה. עמדה זו דורשת מהחברים לתחזק כל הזמן את מערכת היחסים הזו, שלפי ההגדרה היא אינה קבועה אלא דינמית, ואינה מחייבת זיקה למושג מולדת.¹² אם כך, באמצעות המצע אפשר לנסח ציפיות, לדרוש נאמנות בין המדינה לתפוצה ולהפך, ולבחון את השיח והפרשנות של מערכת היחסים.¹³

במחקר זה נעקוב אחר השינויים שחלו בהשתקפות התפוצה במצעי המפלגות,¹⁴ ונבחן את השינויים שחלו במשך השנים בהגדרתה ובמעמדה. הגדרתה כתופעה חברתית ודינמית תסייע לנו לבחון מה השתנה בהגדרת מצבם ומעמדם של היהודים החיים מחוץ לישראל, ולכרוך כיצד הדבר משפיע על ארץ האם – מדינת ישראל. בעבר, יהודים שלא התגוררו בארץ הוגדרו כמי שחיים בגלות, מושג שהתלוותה לו קונוטציה שלילית כלפי עצם קיומם בארצות אחרות ובעניין יחס השלטונות אליהם.¹⁵ הגולה נתפסה כתופעה שלילית גם על ידי יהודי ישראל, שטענו כי רק בארץ אפשר לקיים חיים יהודיים, בעוד שבגולה אין תנאים לקיום חיים יהודיים שלמים. כפי שטען א"ב יהושע, אפשר לקיים חיים יהודיים רק במדינת ישראל ובעברית, ולא בסביבה זרה ובשפה זרה.¹⁶ עם זאת, חוקרים אחרים מסכימים כי להמשך החיים היהודיים מחוץ למדינת ישראל יש הצדקה. בין גישות מנוגדות אלה נעות עמדות שונות ביחס למעמד התפוצה והמדינה, כמו אלה של שביד, קפלן וטרנר.¹⁷ המשמעות

9 Omri Ascher and Ofer Shiff, 'Diasporic Stances, Homeland Prisms: Representing Diaspora in the Homeland as Internal Negotiation of Collective Identity', *Diaspora Studies*, Vol. 13, No. 1 (2020) (להלן: אשר ושיף, עמדות), pp. 1–15.

10 Rogers Brubaker, 'Revisiting the "Diaspora" Diaspora', *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 40 (2017), pp. 1556–1561.

11 אילה בן-פורת, על נילולתן של מדינת הלאום והדיאספורה: חקר מקרה של הגירת שנות התשעים מברה"מ לישראל, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב 2012, עמ' 15–18.

12 עבו וציון-וולדקס, העולם היהודי, עמ' 23.

13 אשר ושיף, עמדות.

14 על גישת השתקפות התפוצה בחברה הישראלית ראו: עופר שיף, 'מולדת וגלויות בישראל', בתוך: הנ"ל ואבנר בן-עמוס (עורכים), קווים לדמותנו: לחקור את ישראל, לכתוב על עצמנו, קריית שדה בוקר 2020, עמ' 595–611.

15 משה צוקרמן, 'היבטים של שלילת הגלות', בתוך: עופר שיף (עורך), גלויות ישראליות: מולדות וגלות בשיח הישראלי, קריית שדה בוקר 2015 (להלן: שיף, גלויות ישראליות) עמ' 232–239.

16 יצחק בן-חורין, 'הסופר א"ב יהושע הרגיז את יהודי ארצות הברית', *ynet* (נדלה ב-26.12.2021).

17 יוסף טרנר, היחס לציפון ולתפוצות במחשבה היהודית של המאה ה-20, בני-ברק 2014; הנ"ל, 'היחס

היא ששלילת הגלות אינה רלוונטית, ויש להתייחס לתפוצות באופן חיובי משום שהחיים היהודיים שם שווי ערך לחיים היהודיים שבישראל.¹⁸ כפי שאראה להלן, הדינמיות והשוני שבהגדרת מעמד התפוצה משתקפים במצעי המפלגות.

המצע ככלי מחקר

מפלגות, כארגונים פוליטיים-חברתיים, מתווכות בין ההמון לאלוהים. הן מעבדות את רצונותיו ואמונותיו של ההמון למדיניות מנוסחת ומפורטת. המצע המפלגתי הוא, אפוא, מסמך פוליטי ותעמולתי רשמי, המקשר בין המפלגה לבין תומכיה ומצביעה.¹⁹ המפלגה פורשת בו את יעדיה ואת הפעילות שהיא מתחייבת לבצע אחרי הבחירות. לדוגמה – בארצות הברית, בוועידות למינוי המועמדים לנשיאות, מציגות המפלגות הרפובליקניות והדמוקרטיות את מצעיהן כמסמך רעיוני הכולל את מטרתיהן והכיוון הפוליטי שלהן. למצביעים המצע הוא אבן דרך וזרקור אידאולוגי שהמפלגה אמורה לפעול לפיו.²⁰

המצע ככלי לביטוי רעיונות פוליטיים ואידאולוגיים של המפלגה הוא גם מסמך פשרה בין רעיונות שונים של חברי המפלגה ואוהדיה. הוא אבן הבוחן של המפלגה, המכנסת לתוכו את כל הרעיונות והסיסמאות הפוליטיות שלה, ובעזרתו אפשר לבחון בעתיד האם היא הצליחה ליישם את מדיניותה.²¹ זהו גם כלי מחקר המאפשר לבחון את השינויים והדינמיות המפלגתית-פוליטית. משאל דעת קהל יכול לתת פרספקטיבה מהווה לעתיד, ואילו המצע מאפשר לנו לבחון את הדינמיות המפלגתית הנעה מהווה לעבר.²²

מצעי המפלגות מציגים 'רשימת נושאים או בעיות', שממנה אפשר ללמוד על מדיניותן ואף להעריך את מידת החשיבות שקובעי המדיניות בהן נותנים לנושא במהלך מערכת הבחירות.²³ שלא כמו סיסמה, מצע פוליטי אינו מסמך הצהרתי חסר תוכן. להפך, זו התחייבות מפורטת של נבחר ציבור העונה על צורכי הבוחרים כדי להיבחר, והיא משקפת

18 בן ציון לתפוצות הגולה בהגותם של מרדכי קפלן ואליעזר שבייד, בתוך: שיף, גלויות ישראליות, עמ' 363–394.

19 חיים גנון, תאוריה פוליטית לעם היהודי: שלושה נרטיבים ציוניים, תל אביב 2013, עמ' 190–198. יעל ישי, 'מדיניות רווחה: מצעי המפלגות בבחירות לכנסת התשיעית', ביטחון סוציאלי, 14–15 (נובמבר

1977), עמ' 17–31 (להלן: ישי, מדיניות רווחה); Lee W. Payne, 'If Elected, [Still] Promise: American Party Platforms — 1980–2008', *The Journal of Political Science*, Vol. 41 (2013), pp. 35–62

20 Sandy Maisel, 'The Platforms-Writing Process: Candidate-Centered Platforms in 1992', *Political Science Quarterly*, Vol. 106, No. 4, (1993–4), pp. 671–698 (להלן: מיזל, כתיבת מצעים).

21 עמי פדהצור ורפנה קנטי, 'מצעי בחירות כראי לתמורות בהיקף תפקודה של המפלגה הישראלית: הליכוד והעבודה בין מדינה לחברה', פוליטיקה (קיץ 2001) (להלן: פדהצור וקנטי, מצעי בחירות), עמ' 15–31; Leon Epstein, *Political Parties in Western Democracies*, New York, Washington and London

1967, pp. 261–263

22 Alen D. Monroe, 'American Party Platforms and Public Opinion', *American Journal of Political Science*, Vol. 27, No. 1 (February 1983), pp. 27–42

23 ישי, מדיניות רווחה, עמ' 18–19.

את סדר היום של קובעי המדיניות הנבחרים ושל המתמודדים.²⁴ עם זאת, יש מחלוקת באשר לחשיבותו הפוליטית של מסמך זה. יש הטוענים שהוא אינו שווה את הנייר שעליו נכתב, ויש הרואים בו מסמך מחייב המבטא את מחויבות המפלגה למדיניות וליעדים מוגדרים.²⁵ בהקשר זה יש לציין שבכמה ממערכות הבחירות האחרונות בישראל היו מפלגות שכלל לא פרסמו מצעים. הדוגמה הבולטת לכך היא מפלגת הליכוד, שלא פרסמה מצע מאז מערכת הבחירות של 2013.

יש הטוענים כי המצע אינו משפיע על החלטת הבוחרים, ולכן ניתוחו אינו אפקטיבי מבחינה מחקרית.²⁶ אחרים טוענים כי מאחר שהוא מסמך אידיאולוגי רשמי שהמפלגה מפיצה, יש לו משמעות מפלגתית ופוליטית. לטענתי, בגלל חשיבותו המתודולוגית, ניתוח המצע יכול לעזור לנו לבחון את השינויים שהתרחשו במדיניות המפלגה, הן בתכנים והן במידת חשיבותם במשך השנים. במחקר הנוכחי ינותח התוכן האיכותני של התמות המרכזיות שהעלו המפלגות במצעיהן במשך השנים,²⁷ וכך אפשר יהיה להבין, להגדיר ולנסח את השינויים שחלו ביחסן וביחסה של מדינת ישראל כלפי קהילות היהודיות בתפוצה.

התוכן האיכותני ינותח באמצעות קידוד טקסטים פוליטיים, כדי לבחון את מיקומן ומהותן של מילות המפתח בטקסט ואת הקטגוריות שהחוקר מבקש לבחון בהקשר זה. המחקר המנתח מצעי בחירות כדי להבין את המציאות הפוליטית והתהליכים החברתיים בישראל, הוא מצומצם בהיקפו. מחקרים שניתחו את מצעי המפלגות בישראל בחנו את הפער שבין ההתחייבויות שניתנו בהם למימוש בפועל. יעל ישי ניתחה באמצעותם את מדיניות הרווחה של הליכוד, המערך, התנועה הדמוקרטית לשינוי והמפד"ל בכנסת התשיעית.²⁸ משה לפיד בחן האם מומשו מצעי העבודה והליכוד בשנים 1965–1996 כפי שהתחייבו לבחוריהן.²⁹ יצחק פרבמן בחן עד כמה התוכן של המצעים מפורט וברור.³⁰ שולי שפר השתמשה בניתוח המצעים כדי לבחון את הדימוי של מפלגת העבודה במערכות הבחירות בשנות השבעים

24 Kimberly H. Conger, 'Party Platforms and Party Coalitions', *Party Politics*, Vol. 16, No. 5 (2010), pp. 651–668

25 מייזל, **כתיבת מצעים**, עמ' 671.

26 Soren Jorden, Clayton Mclaughlin Webb and B. Dan Wood, 'The President, Polarization and Party Platforms, 2012–1944', *The Forum*, Vol. 12, No. 1 (2014), pp. 172–174

27 Quentin Kidd, 'The [Lack of] Difference between Republicans and Democrats: A Computer Word Score Analysis of Party Platforms, 1996–2004', *Political Science and Politics*, Vol. 41, No. 3 (July 2008), pp. 519–525

28 ישי, **מדיניות רווחה**.

29 משה לפיד, **מצעי בחירות של מפלגות העבודה והליכוד בשנים 1965–1996 ומימושם: יחסי גומלין בין נבחרים לבוחרים**, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת חיפה 1998.

30 יצחק פרבמן, **עמימות מול בהירות, כוללניות מול פירוט במצעי מפלגות המערך והליכוד בבחירות לכנסת בשנים 1948–1984 בנושא מתן שירותים סוציאליים אישיים**, תל אביב 1988; פדהצור וקנטי, **מצעי בחירות**, עמ' 15–31.

והשמונים.³¹ עטרה פרנקל-פארן וסם להמן-וילציג דנו בהשפעת המצע ותשדירי הטלוויזיה על עמדת הבוחרים.³² כאמור, מחקר זה יבחן את יחסה של ישראל כלפי התפוצה על בסיס ניתוח עמדת המפלגות בנושא כפי שהיא מתבטאת במצעי הבחירות שלהן.

שיטת המחקר: השימוש במצעי בחירות כדי לחקור את יחסי ישראל והתפוצות

כדי להשיג את מטרת המחקר עלינו להבהיר תחילה את מורכבות המושג 'יחסי ישראל והתפוצה'. הכוונה היא למדיניות המוצהרת של ההנהגה הפוליטית הישראלית, המשקפת את עמדות בוחריה, בני החברה הישראלית, כלפי הקהילות היהודיות והיהודים החיים מחוץ למדינה. לצורך המחקר, אותרו במצעי המפלגות מילות מפתח ותמות המתארות את יחסן כלפי התפוצה, ואת האופן שבו זו משתקפת בעיני החברה הישראלית. התמות שאותרו הן עלייה וקליטה; קיבוץ גלויות; עלייה מארצות רווחה ומצוקה; שיתוף יהודי התפוצות בבניין הארץ; הצלה; חיזוק הקשר עם יהודי התפוצות; קירוב לבבות בין חלקי העם; חיזוק הזהות הלאומית; חינוך יהודי; מניעת התבוללות; מיהו יהודי; סיוע לקהילות במצוקה; מאבק באנטישמיות; שיפור המאזן הדמוגרפי; סיוע לחוסנה של המדינה; חיזוק כלכלי של הקהילות; שיתוף יהודי העולם בפוליטיקה ובחברה הישראלית; טיפוח הקשר עם הקהילות, ואחדות ושותפות היסטורית.

במכלול התמות הללו אפשר להבחין בשלושה כיוונים עיקריים של המפלגות כלפי התפוצה: הישראלי, העוסק בתפקידה של מדינת ישראל בעניין המשך הקיום היהודי בתפוצות; הציוני, העוסק בהמשך מימוש החזון הציוני באמצעות מפעלי העלייה, והתפוצתי, שהוא הגישה המדינית הרואה בקהילות היהודיות כלי לחיזוק מעמדה של ישראל מבחינה כלכלית ודמוגרפית. ניתוח יחסן של המפלגות לתפוצה יעשה במסגרת שלוש תמות העל הללו – הישראלית (ישראליות), הציונית (ציוניות) והתפוצתית (תפוצתיות).

תמת העל ישראליות מתבטאת את אינטרס המדינה. התפוצות הן רכיב של עוצמה לישראל בכלל, ומאגר לחיזוק הדמוגרפיה שלה בפרט. הדוגמה הבולטת באיפא"ק מבחינה זו היא שישאל פועלת, ככל מדינה, למען האינטרסים שלה, והתפוצות אינן מטרה אלא אמצעי לחיזוקה. תמת העל ציונית היא חזון קיבוץ הגלויות, וממשלות ישראל פעלו תמיד להגברת העלייה ולהבטחת המשך קיומו של העם היהודי בארץ. העלייה לישראל היא אחת מהדרכים להתמודדות עם תופעת האנטישמיות, תוך שמירה על זכויותיהם של העולים כאזרחי המדינה היהודית. המטרה היא, אפוא, מימוש החזון הציוני של עלייה והתיישבות. לתמת הציונית יש השפעה על מצב היהודים בתפוצה ועל חיזוק מעמדה של המדינה. תמת העל תפוצתית ממשיכה את הסולידריות ההיסטורית שבין הקהילות השונות. בתפילות יש

31 שולי שפר, יציבות ושינוי בדימוי של מפלגת העבודה כפי שהוא מתבטא במצעיה בחמש מערכות בחירות 1973–1988, עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת בר אילן 1993.

32 פרנקל-פארן ולהמן-וילציג, לה בל א אפוק.

הנוהגים להתייחס ל'אחינו, כל בית ישראל, הנתונים בצרה ובשביה'. דאגתה של ישראל, כמדינה יהודית, היא להיטיב את מצבם, כמו למשל המאבק שהיא ניהלה בתקופה הסובייטית יחד עם יהדות העולם למען יהודי ברית המועצות.

מחקר זה יבחן את התייחסותן של הסיעות בכנסת לתפוצות מ-1949 ועד ל-2019, באמצעות ניתוחם של כ-200 מצעי בחירות. נכללו בו רק מצעיהן של מפלגות שעברו את אחוז החסימה ונבחרו לכנסת כמפלגות ציוניות-יהודיות, והם ייבחנו בסדר כרונולוגי, לפי מערכות הבחירות שבהן צריך היה לחדר את המסרים וההבדלים האידיאולוגיים שבין המפלגות. נבדוק כיצד התייחסו המפלגות לנושא המחקר ונשווה ביניהן, וכן נבחן את השינויים שחלו במצען במהלך הקדנציות שלהן. לא הגעתי לכל מצעי הבחירות שפורסמו בשנים אלה, אך הצלחתי להגיע לחלק גדול מהם וממצאיי אפשר להסיק מסקנות. מבחינה היסטורית, מצעי הבחירות של השנים הראשונות נבנו מסעיפים. בשלב מאוחר יותר, כשרבו היעדים והמשימות שעל סדר יומן של המפלגות, מצעיהן הורכבו מפרקים. משום כך התמקדנו בנושא שיכול להתבטא כסעיף, כפרק בפני עצמו או כתת-פרק במצע. המדרד לחשיבות הנושא הוא מיקומו במצע, המעיד על החשיבות שהמפלגה ייחסה לו. מיקום גבוה משמעותו הצגת הנושא כיעד חשוב. מיקומו בסעיפים או בפרקים האחרונים, שבהם מופיעים בדרך כלל נושאים סקטוריאליים, מעיד שהוא פחות חשוב למפלגה. מבחינה נושאית בחנו את תוכן הסעיפים או הפרקים. מסד הנתונים יוצג לפי התפתחות המפלגות בשבעת עשורי המחקר.

העשור הראשון

בעשור זה נערכו ארבע מערכות בחירות: ב-1949, 1951, 1955 ו-1959. נבנו בו היסודות הקיומיים של מדינת ישראל והוא אופיין בעיסוק בכוח צבאי, עלייה, התיישבות, כלכלה ויחסי חוץ. העלייה תרמה לביסוסה ולהמשך קיומה של המדינה, ולכן דרש בן-גוריון ערב הקמתה להגביר את קצב העלייה ואת מספר העולים לארץ. לדבריו – המדינה היא חסרה ביהודים.³³ עם זאת, בשנים אלה של תמורות בעם היהודי אחרי מלחמת העולם השנייה, התמודדה המדינה גם עם שאלת עתידם ומעמדם של היהודים בתפוצות. הסוגיות הללו, של עלייה והתיישבות מול המשך הקיום היהודי בתפוצות, עמדו על סדר היום הישראלי-יהודי של המפלגות בעשור זה, ומטרתנו היא לבחון כיצד הגדירה כל מפלגה את יחסה ואת יעדיה ביחס לתפוצה. נבחן כיצד השתקף הנושא במצעי המפלגות בעשור זה.

מדיניותה של מפא"י, כמנהיגת מחנה הפועלים והשמאל, הייתה עקבית במשך כל מערכות הבחירות בשנות החמישים, והיא פעלה כלפי התפוצה לפי המודל הציוני.³⁴ בבחירות לאספה המכוננת, ב-1949, דרשה המפלגה לחסל את הגלויות ו'להעברה מהירה של המוני ישראל לארץ ישראל'. היא ייחסה לנושא זה חשיבות רבה בגלל מלחמת העצמאות והצורך

33 דבורה הכהן, עולים בסערה: העלייה הגדולה וקליטתה בישראל, 1948–1953, ירושלים 1994, עמ' 41.
34 אפשר לעיין בכל מצעי מפא"י, המערך ומפלגת העבודה בארכיון מפלגת העבודה בבית ברל.

בעלייה מוגברת, ולכן מיקמה אותו במצעה במקום השני מתוך 13 סעיפים, אחרי הסעיף הביטחוני. מדיניות זו הוצהרה על ידה גם במערכת הבחירות השנייה, ב-1951, שבה היא שבה והדגישה את נושא העלייה. כמפלגת שלטון היא ניסתה לפתור את בעיות העלייה והקליטה באותן שנים, ולכן ייחסה לכך חשיבות במצעה, אבל בגלל הדומיננטיות של הנושאים הביטחוניים, המדיניים והכלכליים, הנושא נדחק למקום השמיני מתוך 27 סעיפי המצע. מרכזיות העלייה במדיניות מפא"י בשנות החמישים מתבטאת גם בפרק השלישי של מצעה לקראת הבחירות לכנסת השלישית. בפרק זה, שעסק במשימות הדור, הוגדרה העלייה כמשימה הראשית. באותן שנים היא התבטאה הלכה למעשה בהעלאת יהודי המזרח ובקליטתם ביישובי עולים ובהתיישבות החקלאית שבנגב.³⁵

לקראת מערכת הבחירות לכנסת הרביעית ב-1959 חל שינוי במפא"י. היא המשיכה לתמוך בתמה הציונית, אך גם בישראליות: 'להגברת ארגון העם היהודי בגולה, לגיוסו לעזרת ישראל במאבקה על זכויותיה ומעמדה הבינלאומי'. היה זה שינוי במדיניות אך לא בחשיבות הנושא במסגרת סדר יומה.³⁶ לקראת תחילת העשור השני של המדינה ביטאה מפא"י את תמת הישראליות,³⁷ ואחרי גלי העלייה של תחילת העשור היא הפנתה את מבטה פנימה, לסוגיות של חיזוק המדינה.

מפ"ם, כמפלגת פועלים אקטיביסטית, ביטאה גם היא מגמה ציונית במצעה לקראת הבחירות לאספה המכוננת. הנושא היה חשוב למפ"ם, לכן מיקמה אותו בסעיף הראשון של מצעה: 'מדינת ישראל תמלא את יעודה הלאומי המשחרר בחיי העם היהודי'.³⁸ הצלתם והעלאתם של יהודי ארצות המזרח, עם זאת, הוזכרה בסעיף שלפני האחרון, עובדה המעידה על שוליות הנושא בסדר היום של המפלגה. לקראת הבחירות לכנסת השנייה שוב ביטאה מפ"ם את תמת הציוניות, ומיקמה את הנושא בסעיף הראשון של הפרק השני של מצעה: 'מצווה על מדינת ישראל על קליטה שיטתית ויסודית של המוני העולים'.³⁹

לקראת הבחירות ב-1955, ועל רקע הירידה במספר העולים, דרשה מפ"ם להגביר את פעילות העלייה ולחזק את המדינה מבחינה דמוגרפית. הנושא הוצב שוב כסעיף הראשון בתוכנית המדינית שלה: 'הממשלה תחדש את העלייה ההמונית כדי להחיש בקצב מזורז

35 אבי פיקאר, עולים במשורה: מדיניות ישראל כלפי עלייתם של יהודי צפון אפריקה, 1951–1956, קריית שדה בוקר 2013.

36 לקראת הבחירות לכנסת החמישית פרסמה מפא"י את הסעיפים בעניין התפוצה כפי שפורסמו לקראת הבחירות לכנסת הרביעית.

37 עופר שיף, 'העולם היהודי: מבטים מישראל', קריאות ישראליות, 1 (ינואר 2022), עמ' 31–37; Gabriel Sheffer, 'The Elusive Question: Jews and Jewry in Israeli Foreign Policy', *The Jerusalem Quarterly*, Vol. 46, No. 1 (1988), pp. 104–114; אברהם אביחי, דוד בן-גוריון: מעצב המדינה, ירושלים 1974, עמ' 173–194.

38 ראו במצע של 1949, ארכיון יד יערי, 90. 50 (5).

39 ראו במצע של 1951, שם, 32 (6).

את תהליך קיבוץ הגלויות ואת גידולו המהיר של הישוב היהודי בארץ.⁴⁰ תמת הציוניות הייתה המרכיב המרכזי ביחסה של מפ"ם לתפוצות גם לקראת הבחירות של 1959, כפי שנוסח במשפט הראשון של הסעיף: 'בתקופת ארבע השנים הבאות מצווה מדינת ישראל לחדש את העלייה והקליטה מכל הארצות והמשטרים'.⁴¹ הנושא מוקם בפרק החמישי מתוך תשעת פרקי מצעה.

מפלגה נוספת ממחנה הפועלים בעשור זה הייתה אחדות העבודה, שהתמודדה בשתי מערכות הבחירות הראשונות במסגרת מפ"ם. ב-1953 היא פרשה ממנה והתמודדה באופן עצמאי. במצע שפרסמה לקראת מערכת הבחירות ב-1955 הייתה העלייה הנושא המרכזי,⁴² והמפלגה הציגה את דרכה בסוגיית קליטת העלייה ושילוב העולים בחברה הישראלית. גם במצע הבחירות של 1959 היא הדגישה את העלייה: 'הכשרת התנאים לקליטת עלייה גדולה מכל המשטרים והארצות'. הנושא מוקם בסעיף הראשון של המצע, לפני ההתיישובות, השוויון החברתי והביטחון.

לקראת הבחירות לאספה המכוננת ב-1949 הציגה מפלגת הציונים הכלליים את תמת הציוניות בעניין התפוצה. היא דרשה 'טיפול באח העולה מטעם המדינה בלי אפוטרופוסות מפלגתית',⁴³ ומיקמה את הנושא בסעיף ה-12 מתוך 13 סעיפי מצעה. נראה שעל רקע המציאות המלחמתית במדינה הציונים הכלליים לא ייחסו חשיבות רבה לנושא העלייה. לקראת הבחירות לכנסת השנייה, ב-1951, הדגישה המפלגה את הנושא היהודי במדיניותה וביחסה לתפוצה, על רקע המשא ומתן בין בן-גוריון ליעקב בלאושוטיין, נשיא הוועד היהודי האמריקאי, על ניסוח הסכם הבנות בעניין אי-התערבות של מדינת ישראל בענייני הקהילות היהודיות בחו"ל.⁴⁴ בתקופה זו הקשר בין ציוני ארצות הברית למנהיגי המפלגה היה כה הדוק,⁴⁵ עד שאלה הציעו לאבא הלל סילבר, ממנהיגי ציוני ארצות הברית, לעמוד בראש המפלגה בישראל.⁴⁶ המפלגה הציבה בסעיף הראשון של מצעה את נושא התפוצה, לפני נושאי הביטחון, החוץ והכלכלה,⁴⁷ ורצתה לחוקק חוק שיכיר במעמד המיוחד של המוסדות הציוניים במדינת ישראל. הייתה זו מגמה תפוצתית של מפלגה שקמה בתפוצה

40 ראו במצע של 1955, שם, 34 (5).
 41 ראו במצע של 1959, שם, 90 (1).
 42 מצעי אחדות העבודה בשלוש מערכות הבחירות שבהן השתתפה באופן עצמאי נמצאים באתר של המכון הישראלי לדמוקרטיה.
 43 ארכיון הספרייה הלאומית, הציונים הכלליים (נדלה 7.6.2021).
 44 Omri Asscher, 'The Ben-Gurion — Blaustien "Understanding" as a Historiographical Yardstick', *Israel Studies*, Vol. 75, No. 3 (Fall 2020), pp. 33–48.
 45 זהו שגב, 'ציוני ארצות הברית במדינת ישראל בשנות החמישים: אופוזיציה פוליטית ואלטרנטיבה ליברלית', *עיונים בתקומת ישראל*, 12 (2002), עמ' 493–519.
 46 עופר שיף, *הציונות של המנוצחים: המסע של אבא הלל סילבר אל מעבר ללאומיות*, תל אביב 2010, עמ' 247–255.
 47 nli.org.il/he/sheets/NNL_Ephemera700120222/NLI

ושיש לה אוריינטציה לתפוצה, מפלגה שחלק ממנהיגיה המשיכו לפעול במסגרת ארגוניים ציוניים ויהודיים.

למרות המגמה התפוצתית של מצע 1951, הציגו הציונים הכלליים לקראת הבחירות ב-1955 מדיניות ציונית. קשיי הקליטה והעול הכלכלי חייבו אותה לשנות את מדיניותה, 'למען משטר המאפשר עלייה גדולה נכונה – עליית אדם הון וכישרון'.⁴⁸ משום כך מוקם הנושא בסעיף הרביעי של המצע, לפני עבודה ממלכתית.

המפלגה הפרוגרסיבית, שהעלייה הייתה מרכיב משמעותי בסדר יומה,⁴⁹ ביטאה תמות יהודיות וציוניות בכל מערכות הבחירות בשלושת העשורים הראשונים של המדינה, ודרשה לשתף פעולה עם הארגונים היהודים בתפוצות ולקדם את הקהילות היהודיות. עם זאת, חשיבותו של הסעיף במצעי הבחירות שלה השתנתה בין מערכות הבחירות: לקראת הבחירות לאספה המכוננת, ב-1949, הנושא היה חשוב ולכן מוקם בסעיף השישי מתוך 14 סעיפי המצע. המפלגה דרשה בו לחזק את מעמדה של התפוצה אך גם להגביר את קצב העלייה: 'תעודתה הראשית של מדינת ישראל בדורנו היא עידוד העלייה מכל התפוצות'.⁵⁰ במערכת הבחירות לכנסת השנייה בלטה התמה התפוצתית, והמפלגה תמכה במתן מעמד מיוחד להנהלה הציונית לפי תפקידה, כפי שיחליטו הקונגרסים הציוניים. הנושא הוצב במקום שולי, בסעיף 19 האחרון,⁵¹ וכך היה גם במציעיה שלקראת הבחירות לכנסת השלישית והרביעית, שגם בהם הוא מוקם בסעיף האחרון.⁵²

בבחירות לאספה המכוננת התמודדה גם מפלגת איחוד הספרדים ועולי ארצות המזרח. נושא התפוצה הוזכר במצעה בשני סעיפים, השישי והשביעי מתוך שמונה סעיפים, והם מוקמו בין סעיף הדאגה לחייל המשוחרר לזה שעסק במעמד ירושלים. בסעיף השישי דרשה המפלגה 'הצלת מיליון של אחינו המעונים הלכודים בפח של גלות ישמעאל', ובסעיף השביעי להקים מוסדות קליטה והתיישבות לעולים מארצות המזרח.⁵³ מדיניות ציונית זו הדגישה את יחסה של ישראל כלפי התפוצה, ובהתאם – יחסה של המפלגה למושג גלות היה שלילי. היא דרשה לבטל אותה, והצהירה כך גם במצעה לקראת מערכת הבחירות השנייה ב-1951, שם הוצבה העלייה במקום הראשון בשל חשיבותה בימי המדינה הראשונים.⁵⁴ לקראת הבחירות לאספה המכוננת ב-1949 התאחדו המפלגות הדתיות (המזרחי והפועל המזרחי) והחרדיות (אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל) לחזית דתית מאוחדת. נושא התפוצה מוקם במצען בסעיף העשירי מתוך 13, בין הסעיף הכלכלי לסעיף שעסק בזכויות

48 ראו את המצע: ארכיון מכון ז'בוטינסקי (להלן: אמ"ז), הצ/2/10.

49 אפרת קנולר, מפלגות המרכז בישראל בין הימין לבין השמאל, תל אביב 2017, עמ' 40-44.

50 מצע הבחירות ועוד מהכנסת הראשונה ועד השמינית, ארכיון משואה, פריט 35452, סימול AR-M-008-00049, [Docs/pdf/disk20070611\35452.pdf](https://docs.pdf/disk20070611\35452.pdf).

51 שם.

52 זמנים, 26.7.1955.

53 ארכיון הספרייה הלאומית, מפלגת איחוד הספרדים וארצות המזרח (נדלה 7.6.2021).

54 הד המזרח, 8.7.1951.

המיעוטים: 'בראש דאגותינו יש להעמיד את הדאגה לקיבוץ גלויות נדחנו מארבע כנפות הארץ לארצנו'.⁵⁵ היה בכך ממד אופרטיבי של סיוע ליהודים דתיים למצוא בישראל את ביתם, כלומר – גם המפלגות הדתיות והחרדיות נקטו במדיניות ציונית של הגברת העלייה לישראל.

בבחירות לכנסת השנייה רצו המפלגות הדתיות והחרדיות בנפרד. מפלגת המזרחי, ששורשיה ההיסטוריים נעוצים בגולה, הציגה במצעה את תמות הציוניות והיהודיות. מבחינה יהודית היא דרשה, כמו המפלגה הפרוגרסיבית, לתת מעמד מיוחד להסתדרות הציונית שעסקה באותה עת במפעל העלייה לארץ, כדי שתוכל 'למלא במלואו את תפקידה זה על המדינה לתת לה מעמד מיוחד'. הנושא מוקם בסעיף השני של מצעה, אחרי הסעיף הראשון שעסק בסוגיית הריבונות. גם הפועל המזרחי ביטאה במצעה את המדיניות הציונית, בדורשה 'לקבץ את כל הגלויות'.⁵⁶ שתי המפלגות רצו במשותף בבחירות של 1955, ובמצען דרשו 'לקבץ ולמזג גלויות ברוח אבות האומה'. בכך התבטאה המדיניות הציונית שנזכרה במצעה של הפועל המזרחי בבחירות הקודמות, ושגם המזרחי אימצה אותה על רקע קליטת גלי העלייה. ערב הבחירות לכנסת השנייה ביטאה אגודת ישראל, אף היא מפלגה חרדית אנטי ציונית, את תמת הציוניות והציבה את הנושא בסעיף הראשון שכותרתו 'קיבוץ גלויות'.⁵⁷ כפי שעולה מסקירת הנתונים, מדיניותה זו כלפי התפוצה לא השתנה במשך השנים, משום שהיא ראתה במדינת ישראל כלי להצלת יהודים. זו הסיבה לתמיכתה בכך, לא בזכות האידיאולוגיה הציונית.⁵⁸

במצע של תנועת חרות לבחירות לאספה המכוננת בוטאה המגמה הציונית בדרישה לנצל את אמצעי המדינה לקליטת עלייה: 'תעודתה של מדינת ישראל מחייבת מדיניות קליטה והנהגת משטר קליטה'.⁵⁹ במצע היו עשרה פרקים, והנושא הופיע בסעיף הראשון של הפרק הרביעי שעסק במדיניות סוציאלית. המגמה הציונית חזרה גם במצע המפלגה לבחירות לכנסת השנייה, ב-1951: 'תכלית הקמתה של מדינת ישראל היא שיבת ציון וריכוז האומה במולדת'. הנושא מוקם כסעיף אחרון מתוך שבעה, מיקום המעיד על חשיבותו השולית בעיני המפלגה באותה מערכת בחירות. בבחירות לכנסת השלישית, על רקע קליטת העלייה ההמונית, הצהירה תנועת החרות שתתנגד לכל הגבלת עלייה, כדברי בגין: 'פיקוח נפש לא רק דוחה את השבת, אלא גם את פיתוח המשק'.⁶⁰ עם זאת, גם במצע זה יוחסה לנושא חשיבות שולית, שכן הוא מוקם בסעיף השביעי והאחרון שלו. המגמה

55 ארכיון הספרייה הלאומית, חזית דתית מאוחדת (נדלה 7.6.2021).
 56 ארכיון המדינה, מפלגת המזרחי (נדלה 5.8.2021).
 57 מצע אגודת ישראל משנת 1951, הארכיון הציוני המרכזי (נדלה 5.8.2021).
 58 קימי קפלן ונורית שטרלר, 'מבוא. פניה המשתנות של החברה החרדית בישראל: מהישרדות לנוכחות, התחזקות וביטחון עצמי', בתוך: הנ"ל (עורכים), מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחקרה, ירושלים 2012, עמ' 15-16.
 59 מצעי תנועת החרות, גח"ל והליכוד: אמ"ז, ה'19/1-1.
 60 אבי שילון, בגין: 1913-1992, תל-אביב 2007, עמ' 187-188.

הציונית כלפי התפוצה חזרה גם במערכת הבחירות לכנסת הרביעית, ב־1959, גם מבחינת חשיבותה בסדר היום של המפלגה. המצע כלל 12 סעיפים והנושא מוקם בתשיעי שבהם, בין מדיניות הפנים לנושא הריור.

בעשור זה בלטה תמת הציוניות ביחסה של החברה הישראלית כלפי התפוצה, על רקע הקשיים הכלכליים והביטחוניים שאפיינו אותה. רוב המפלגות ציינו במצעיהן שיש להגיש סיוע מידי ליהודים במדינות המצוקה ולהעלותם בדחיפות לישראל. המפלגות בעלות האוריינטציה התפוצתית, כמו הציונים הכלליים, המפלגה הפרוגרסיבית והמזרחי, ביטאו את תמת התפוצתיות כלפי הקהילות היהודיות בחו"ל, אך בה בעת גם ביטאו כביור את תמת הציוניות. זאת משום שהעלייה הייתה הדרך לפתרון הבעיות הקיומיות של יהודי התפוצה. יש לציין שברוב המצעים הנושא הוצג באופן שולי לעומת נושאים אחרים שעל סדר יומן של המפלגות.

העשור השני

בעשור השני של מדינת ישראל התקיימו בה שלוש מערכות בחירות, ב־1961, 1965 ו־1969. באותו עשור התבססו רוב תחומי החיים המדינתיים והחברתיים והתרחשו תמורות כלכליות, חברתיות ופוליטיות (המפלגה הליברלית הוקמה והתפרקה, גח"ל הוקמה, בן-גוריון פרש מראשות הממשלה והקים את רפ"י, וכן הוקמו מפלגת העבודה והמערך). בתחום הביטחוני התחוללה מלחמת ששת הימים, שהיו לה השלכות מרחיקות לכת. המפלגות הפנו באותן שנים את מבטן כלפי פנים, לתוך החברה הישראלית. על רקע שינויים אלה נבחן להלן כיצד השתקפה התפוצה במצעי הבחירות שלהן, ומה היו עמדתן ויחסן כלפי הקהילות היהודיות בחו"ל.

המבט פנימה של המערכת הפוליטית והמפלגתית השפיע גם על יחסי ישראל והתפוצה. מפא"י המשיכה בקו המדיני שנקבע במערכת הבחירות הקודמת, ואימצה את אותם סעיפים בעניין התפוצה. לקראת הבחירות ב־1961 היא ביטאה את התמות הישראלית והציונית, ולקראת הבחירות לכנסת השישית, ב־1965, חזרה לתמה הציונית בלבד. בפרק השלישי של מצעה באותה שנה נקבע: 'מדינת ישראל קמה למען העם היהודי והיא ביתו של כל יהודי המבקש לעלות אליה'. ישראל היא מדינת עלייה.⁶¹ היה זה ביטוי למדיניותו של בן-גוריון, למרות שהוא כבר פרש ממפא"י והנהיג את רפ"י. בשנים אלה⁶² עסקה מפא"י בשאלת יחסי ישראל והתפוצה, ובעיקר ביחסים עם יהדות ארצות הברית. לטענת בן-גוריון, רק בישראל אפשר לקיים חיים יהודיים וציוניים, ומאחר שהקהילה היהודית בארצות הברית אינה ציונית, יש לדאוג שחבריה יפעלו לטובת מדינת ישראל, יאמצו עוד יותר את החינוך היהודי, יעלו לארץ וישתקעו בה.⁶³ זה היה קו הפוליטי שבוטא במצעי הבחירות של המפלגה בשנות

61 ראו הערה 36.

62 בן-גוריון התפקיד ראש הממשלה ב־1963.

63 אריאל ל' פלדשטיין, קשר גורדי: ההסדרות הציונית ויהדות ארצות הברית, 1948–1963, קריית שדה

החמישים והשישים בסוגיית 'מיהו ציוני'.⁶⁴ מגמה זו התחזקה לקראת הבחירות שאחרי מלחמת ששת הימים,⁶⁵ כשחזוק נוסף לתמות הציונית והישראלית היה במצע הבחירות לכנסת השביעית ב-1969. המערך הציב את יעדי התפוצה בפרקים הרביעי והחמישי מתוך 14 פרקי המצע שלו, משום שנושא העלייה היה חשוב למדינה בתקופה זו.⁶⁶ תמת הציוניות התבטאה גם במצע הבחירות של מפ"ם בעשור זה, אך הנושא נדחק לשוליו ונכלל בסעיף משנה בפרק של חוקת יסוד למדינה: 'כל יהודי זכאי לעלות לישראל ולהשתקע בישראל'.⁶⁷ גם במערכת הבחירות של 1965 דבקה מפ"ם בתמה זו.⁶⁸ בפתח העשור, לקראת הבחירות לכנסת החמישית ב-1961, ביטאה גם אחדות העבודה באופן ברור את תמת הציוניות כלפי התפוצה, אך הנושא מוקם בסעיף 16 מתוך 17 סעיפי מצעה. היה זה מקום שולי בסדר היום של המפלגה, שדרשה לחזק את הקשרים עם התנועה הציונית ואת מעמדה ולהדק את שיתוף הפעולה בתחום העלייה, ההתיישבות וחינוך הנוער בישראל ובתפוצות.⁶⁹ מגמה הפוכה נראתה במצעי מפלגות המרכז, שדרשו לחזק את מעמדן של הקהילות היהודיות והארגונים היהודיים בעולם. ב-1961 התאחדו הציונים הכלליים והמפלגה הפרוגרסיבית, והוקמה המפלגה הליברלית העצמאית. במצעה הוצב נושא התפוצה בסעיף האחרון: 'ולהעמיד בראש פעולותיה את ארגון העלייה, חינוך הנוער היהודי בתפוצות והפצת תרבות יהודית'.⁷⁰ במסגרת האיחוד אימצו הציונים הכלליים את תמת התפוצתיות ואת יחסם החיובי והשיתופי של הפרוגרסיביים כלפי התפוצה. מגמה זו נמשכה גם במצעים הבאים. במערכת הבחירות של 1965, למשל, דרשה המפלגה להכיר במעמד ההסתדרות הציונית על פי חוק המעמד שהתקבל בשנות החמישים,⁷¹ אך ערב הבחירות לכנסת השביעית, ב-1969, היא שינתה את מצעה. הנושא נכלל בתחום הביטחון, והיא הציגה את התמות הציוניות והישראליות, דרשה לפתוח את שערי בריה"מ וקראה ליהדות העולם להתגייס 'להבטחת קיומה של המדינה ולביצור מעמדה'.⁷²

בוקר 2003, עמ' 196-208; Zvi Ganin, *An Uneasy Relationship: American Jewish Leadership and Israel, 1948-1957*, New York 2005, pp. 81-104

64 זקי שלום, 'המשבר ביחסים בין ישראל לבין הקהילה היהודית בארצות הברית: רקע והשלכות', בתוך: אסף אוריין ושחר עילם (עורכים), *יהודי ארצות הברית והביטחון הלאומי של ישראל*, תל אביב 2018, עמ' 103-141; Avi-Hai Avraham, 'Israelism Centrism and Diaspora', *Jewish Journal of Sociology*, Vol. 1, No. 8 (1976), pp. 43-56

65 ראו הערה 36.

66 שם.

67 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת מפ"ם (נדלה 28.7.2021).

68 שם.

69 המכון הישראלי לדמוקרטיה, אחדות העבודה (נדלה 28.7.2021).

70 *ארכיון משואה*, פריט 35452.

71 שם, פריט 67808.

72 שם, פריט 70061.

במצע המפד"ל לקראת בחירות 1969 השתקפה מדיניות מורכבת, מדינית וציונית. המפלגה דרשה להגביר את העלייה מבריה"מ ומארצות ערב, וכדבריה: 'המפד"ל תעמיד בראשונה במעלה את התביעה הנמרצת והמתמדת לפתיחת שערי בריה"מ לפני יהודים המבקשים לעזוב ולעלות לישראל [...] המפד"ל תעשה למען שלומם של שרידי האומה הנמצאים בגלויות ערב'. כן הצהירה המפלגה כי 'המפד"ל תחזק את התנועה הציונית להיות המרכז בחיי היהודים בתפוצות, ומכשיר ראשי ועיקרי לגיוס מאמציו של כלל ישראל למען מדינת ישראל'.⁷³ ליחסה של המפד"ל לתפוצה הייתה חשיבות רבה, ולכן מוקם הנושא בפרק ב' שעסק במערכות החוץ והביטחון.

המפלגות החרדיות ביטאו במצעיהן באופן כללי את המגמה הציונית. זו החלה בבחירות לאספה המכוננת, ואף שלקראת הבחירות לכנסת החמישית התמודדו אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל בנפרד, מדיניותן באשר לתפוצה הייתה זהה. אגודת ישראל ציינה במצעה: 'זכינו ששערי הארץ פתוחים לבני עמנו החוזרים לארצם הקדושה מכל חלקי תבל',⁷⁴ ומיקמה את הנושא בסעיף 13 מתוך 19 סעיפי המצע, בין החינוך להתיישבות. המפלגות החרדיות המשיכו גם בעשור זה לבטא את תמת הציוניות.

לקראת הבחירות לכנסת החמישית, ב־1961, הציגה תנועת החרות מדיניות שונה מזו של מצעיה משנות החמישים. היא ביטאה את התמה המדינית הישראלית וקבעה שהעלייה היא כלי לחיזוק ישראל. גם מבחינת מיקום הנושא וחשיבותו ניכר שינוי: הוא מוקם בפרק השלישי, אחרי הסעיפים שעסקו במדיניות חוץ וביטחון ולפני הסעיף שעסק במדיניות הכלכלית.⁷⁵ התמות הציונית והישראלית חזרו ובוטאו גם בשנים שלאחר מכן, ושיקפו את תפיסת העולם המדינית של תנועת החרות ושל הליכוד, כפי שביטא זאת בגין בדבריו בסוגיית שלמות העם והמולדת.⁷⁶ הקמת גח"ל, המסגרת שבה שיתפו תנועת החרות והמפלגה הליברלית פעולה מבחינה פרלמנטרית, לא שינתה מהותית את יחסן כלפי התפוצה. הן ביטאו במצע הבחירות את תמת הציוניות, והצהירו שמדינת ישראל 'נועדה להגשים את חזון שיבת ציון'.⁷⁷ השינוי המשמעותי היה במיקום הנושא, בסעיף השני של הפרק הראשון. מגמה זו חזרה גם לקראת הבחירות ב־1969, אך מידת החשיבות השתנה. על רקע מלחמת ששת הימים נהפך הנושא לשולי, ולכן מוקם בסעיף 13, האחרון.⁷⁸

בעשור זה ביטאו המפלגות בבירור את תמת הציוניות, וחלקן גם את תמת הישראליות. כפי שצוין לעיל, העשור כולו התאפיין בנטייה של המפלגות להביט ולפעול כלפי פנים, בתוככי החברה הישראלית, ולכן היעדים והמטרות של הקהילות בחו"ל לא התבטאו

73 ארכיון הציונות הדתית, אוניברסיטת בר אילן, 4, 32.

74 ראו עותק המצע: idi.org.il/media/5901/yahadothatora_5.pdf.

75 ראו הערה 61.

76 מנחם בגין, *השקפת חיים והשקפה לאומית (קווי יסוד)*, ירושלים 2007.

77 ראו הערה 61.

78 שם.

במצעיהן. המשמעות הייתה שלתפוצה, כשחקן וכסמל, לא היה מקום בעשור זה בסדר היום של המפלגות בישראל. דוגמה לכך היה מצעה של המפלגה הליברלית העצמאית אחרי מלחמת ששת הימים ולקראת הבחירות לכנסת השביעית: המפלגה, שתמכה שנים בתמה התפוצתית, ביטאה במצע זה גם את תמות הציוניות והישראליות, ודרשה מהקהילות היהודיות להתגייס לחיזוק מדינת ישראל.

העשור השלישי

בעשור זה התקיימו שתי מערכות בחירות, ב־1973 וב־1977, שהשפיעו השפעה של ממש על התפתחות המערכת הפוליטית הישראלית ואף היהודית. הבחירות של 1973 נערכו על רקע מחדל יום הכיפורים ומפעל העלייה מבריה"מ, ואלה של 1977 גרמו למהפך בשלטון ולהקמת ממשלה בראשות מנחם בגין. עובדה זו השפיעה על מערכת היחסים שבין ישראל לתפוצה, ובעיקר על הקהילה היהודית בארצות הברית, כשברקע עומדת אי־הסכמה בעניין ההתיישבות ביהודה ושומרון מצד גורמים בשמאל היהודי שם.⁷⁹

לקראת הבחירות לכנסת השמינית שהתקיימו ב־1973, אחרי מלחמת יום הכיפורים, הפכה תמת הישראליות באשר לתפוצה לחשובה מאוד. המערך ראתה בעלייה גורם עוצמתי שיתרום למדינה ויחזק את עוצמתה ומעמדה, ולכן הציבה את הנושא בסעיף השני של מצע הבחירות שלה, אחרי הסעיף של מעמד ירושלים: 'המשימה המוטלת על מדינת ישראל והמבכנים העומדים בפניה בעקבות מלחמת יום הכיפורים מחייבת פעולה דחופה ונמרצת להרחבת והחשת העלייה מכל התפוצות'. מגמה זו חזרה גם במצע המערך לקראת הבחירות לכנסת התשיעית, ב־1977, והנושא מוקם בסעיף השלישי מתוך 14 מבחינת החשיבות והתרומה של העלייה לביטחון המדינה. לצד זאת בוטאה גם התמה היהודית, שעסקה ב'חיזוק הזהות הלאומית של העם היהודי בתפוצות'.

בחירות 1973 השפיעו גם על כותבי המצע של המפלגה הליברלית העצמאית. כמו המערך, גם היא ביטאה במצעה את תמת הציוניות והישראליות, אך חשיבותם של הנושאים הללו הייתה שולית והם הוצגו בסעיף האחרון של המצע: 'ייעשה כל מאמץ להגברת העלייה מכל אתר ואתר ולהידוק ההזדהות והקשר החי והפעיל בין יהודי העולם לבין מדינת ישראל'.⁸⁰ בבחירות לכנסת התשיעית, ב־1977, מוקם הנושא בפרק השלישי והחשוב, בין הפרק על צה"ל לזה שעסק במשטר. המפלגה דרשה להגביר את קצב העלייה שהלך ונחלש,⁸¹ וקראה להמשיך ולקיים את הקשרים עם התפוצה ולאפשר ליהודייה להיות מעורבים בנעשה במדינה. בדרישה לתת מקום וביטוי ליהודי התפוצות בחברה הישראלית הייתה חזרה לתמת התפוצתיות.

79 מרשל סקלר, יהודי ארצות הברית, תל אביב 1972, עמ' 174-175.

80 ארכיון משואה, פריט 70115.

81 שם, פריט 70134.

במצעה של אגודת ישראל לקראת בחירות 1973 הוזכרה התפוצה בשני סעיפים, בזה שנושאו עלייה ובזה שנושאו קליטה: 'נמשיך לדרוש פתיחת שערי היציאה [...] אנו דורשים רביזיה יסודית במדיניות הקליטה'.⁸² גם במערכת בחירות זו השתקפה תמת הציונות ביחסם של החרדים לתפוצה. ב־1977 לא אוזכר הנושא כלל, והמפלגה התייחסה אליו בעקיפין ובאופן שולי בפרק הרביעי של מצעה, שעסק בתחומי דת ומדינה ובסוגיית מיהו יהודי, שבעניינה הובהר כי עליה להיפתר על פי ההלכה.⁸³

אחרי מלחמת יום הכיפורים והקמת מפלגת הליכוד לא השתנה היחס לתפוצה בקרב מרכיביה. מדיניות המפלגה ערב הבחירות לכנסת השמינית הייתה ציונית, אך היא ייחסה לנושא משקל חשוב והוא מוקם בסעיף השלישי במצעה. במערכת הבחירות לכנסת התשיעית, ב־1977, הציג הליכוד מגמה מדינתית כלפי התפוצה: 'העלייה הינה סם החיים של המדינה ובלעדיה קיימת סכנה מוחשית לעצם קיום המדינה'. היא נתפסה, אפוא, ככלי לחיזוק מעמד המדינה, ולכן גם מוקמה בפרק הרביעי משמונת פרקי המצע, שביטא באופן ברור את נסיגת המפלגה הליברלית מתמיכה בתמת התפוצותיות.

במצעה של מפלגת המרכז ד"ש לקראת הבחירות לכנסת התשיעית היו 15 פרקים. נושא התפוצה מוקם בפרק הרביעי, בין הפרק שעסק במשטר, מנהל וזכויות יסוד, לפרק שעסק במדיניות חוץ. ד"ש ביטאה את התמות התפוצתית והציונית כלפי התפוצה, ומיקמה פרק זה בחלק הראשון של מצעה בגלל חשיבותו הלאומית: 'עתידה של מדינת ישראל משולב בשותפות עם העם היהודי בתפוצות'. עם זאת, היא דרשה גם להגביר את העלייה לישראל מארצות המצוקה – בריה"מ ומדינות ערב, וביטאה בכך את חשיבותה של האידיאולוגיה הציונית בעבורה.⁸⁴

בעשור השלישי נמשכה המגמה של התכנסות פנימה, לתוך המערכת הפוליטית הפנימית, בעקבות מלחמת יום הכיפורים. תמת המדינתיות הפכה למשמעותית יותר למפלגות הגדולות – המערך והליכוד, אך לקראת הבחירות ב־1973 ביטאה גם המפלגה הליברלית העצמאית את תמת הישראליות. לקראת הבחירות של 1977 ביטאו המפלגה הליברלית העצמאית וד"ש במצעיהן את חזונון באשר לשיתוף הפעולה בין ישראל לקהילות היהודיות, ובקשר למעורבות התפוצה במערכת הפוליטית בישראל.

העשור הרביעי

בעשור זה התקיימו שלוש מערכות בחירות, ב־1981, 1984 ו־1988. התקופה התאפיינה בתנודות של המערכת הפוליטית: הבחירות של 1981 היו אמוציונליות ועסקו בנושא העדתי ובפער המעמדי. מלחמת לבנון הראשונה העמיקה את המתחים הפוליטיים בין המפלגות בישראל ובינן לבין הקהילות היהודיות בתפוצות, בעיקר זו שבארצות הברית,

82 המכון הישראלי לדמוקרטיה, אגודת ישראל (נדלה 28.7.2021).

83 שם.

84 המכון הישראלי לדמוקרטיה, תנועת ד"ש (נדלה 28.7.2021).

אך ממשלות האחדות שהוקמו ב־1984 וב־1988 מיתנו את המתחים במערכת הפוליטית שהשפיעו על יחסי ישראל והתפוצו בסוגיית כמו מי הוא יהודי, יחסי ישראל ויהודי ארצות הברית, והעלייה ההמונית מברית המועצות. במצע המערך לקראת בחירות 1981 מוקם הנושא בסעיף השלישי מתוך עשרה סעיפים: 'ריכוז מירבי של עם ישראל על ידי מאמץ להגביר תהליך של העלייה והקליטה'. כך היה גם במצע המפלגה לקראת הבחירות ב־1984, כשהנושא מוקם במקום גבוה מבחינת חשיבותו, בסעיף הרביעי מתוך עשרה. מגמה זו חזרה גם במצע המערך לקראת בחירות 1988, אך חשיבותו פחתה והוא מוקם בפרק 12 מתוך 17. ב־1973 פרשה שולמית אלוני ממפלגת העבודה והקימה את תנועת רץ, שהתמודדה לראשונה בבחירות באותה שנה. במצעה ב־1981 היא הציגה את תמת הציוניות, אך הנושא נכלל בסעיף האחרון של המצע: 'מדינת ישראל קמה על ידי התנועה הציונית, היא תנועת השחרור הלאומי של העם היהודי'.⁸⁵ במצע התנועה לקראת בחירות 1988 הוגדרה המטרה הציונית במפורש: לרכז את העם היהודי בארצו.⁸⁶

לקראת הבחירות של 1984 ביטאה המפד"ל תמות ישראליות וציוניות ביחס לתפוצה. בסעיף הרביעי מתוך שמונת סעיפי המצע שלה היא הצהירה: 'יש להדגיש את מרכזיותה של מדינת ישראל ולהעמיד מחדש את אתגר העלייה'.⁸⁷ באותה מערכת בחירות התמודדה גם מפלגת מורשה שמנהיגיה פרשו מהמפד"ל, וגם היא ביטאה את תמת הציוניות: 'מסירות נפש למען עליית יהודים מכל קצוות תבל לארץ ישראל'.⁸⁸ בשל חשיבותו מוקם נושא העלייה בסעיף הראשון של המצע. במערכת הבחירות של 1988 המשיכה המפד"ל לנקוט בתמת הציוניות. היא עסקה בנושא התפוצה בפרק של מצעה שעסק בחיזוק המשפחה היהודית ובהגברת העלייה, ושמוקם בין הפרק חברה וקהילה לפרק מדיניות וביטחון: 'מדינת ישראל כמדינתו של העם היהודי כולו חייבת להעמיד מחדש את אתגר העלייה במרכז משימותיה'.⁸⁹ המגמה הציונית במצעי המפלגות החרדיות נמשכה גם בשנות השמונים. כך נאמר במצעה של אגודת ישראל לקראת בחירות 1984, כשהעלייה הייתה בשפל: 'נפעל להגברת העלייה ולמניעת ירידה'.⁹⁰ המצע הכיל שלושה פרקים – עלייה וקליטה, שיכון ועבודה, משק וכלכלה. בשל חשיבותו מבחינה אידיאולוגית כללה אגודת ישראל את נושא התפוצה במצעה הקצר. בסוף שנות השמונים, על רקע השינוי במדיניות ההגירה של המשטר הסובייטי ותחילת גל ההגירה ההמוני מברית המועצות, שבה אגודת ישראל וביטאה את מדיניותה הציונית באשר לתפוצה. מצעה לקראת הבחירות של 1988 כלל עשרים סעיפים, אך בגלל

85 ארכיון הספרייה הלאומית, תנועת רץ (נדלה 5.8.2021).
 86 המכון הישראלי לדמוקרטיה, תנועת רץ (נדלה 28.7.2021).
 87 ארכיון הספרייה הלאומית, המפד"ל (נדלה 5.8.2021).
 88 שם (נדלה 15.11.2021).
 89 המכון הישראלי לדמוקרטיה, המפד"ל (נדלה 5.8.2021).
 90 שם, אגודת ישראל (נדלה 28.7.2021).

שוליות הנושא בעבורה הוא מוקם בסעיף 15: 'נאבק נגד הבירוקרטיה הגורמת לקשיי הקליטה ונפעל להסתגלותם המהירה של העולים לתנאים הקיימים בארץ'.⁹¹ באותה שנה התמודד הזרם הליטאי בבחירות באופן עצמאי, במסגרת דגל התורה שביטאה את התמה היהודית ביחס לתפוצה: 'חלק הארי של המשאבים המוקדשים ליהדות התפוצות יופנו לתגבור החינוך היהודי ולהקמת רשת בתי ספר המעניקים חינוך יהודי מקורי'.⁹² עם זאת, הנושא היה שולי מבחינת המפלגה, ולכן מוקם בסעיף האחרון של מצעה בן 12 הסעיפים. ש"ס, שהוקמה לקראת הבחירות לכנסת ב-1984, לא התייחסה במצעה הראשון לנושא התפוצה. רק לקראת הבחירות ב-1988 היא שיבצה את התמות הציוניות והמדינתיות בנושא בסעיף השלישי של המצע, וטענה ש'קליטת העלייה נכשלה, חלה ירידה בעלייה ועלייה בירידה'.⁹³

מבחינת הליכוד, היחס ליהודי התפוצה לא השתנה בעשור זה, ותמת הציוניות חזרה במצעי המפלגה לקראת הבחירות של 1981 ו-1984. במצע של 1988 המשיך הליכוד במגמה המדינתית, כשהוא מסביר כי 'הקמת מדינת ישראל ויצירת רוב יהודי בה היה שלב ראשון בתהליך ההגשמה של החזון הציוני. השלב השני מחייב ריכוז רובו של העם היהודי בארץ ישראל'. חשיבות הנושא גברה והוא נכלל בפרק השני של המצע, אחרי מדיניות וביטחון ולפני הפרק הכלכלי.

אחרי שד"ש התפרקה המשיכה התנועה לשינוי, בראשות אמנון רובינשטיין, לפעול לקראת הבחירות ב-1981. במצעה היא מיקמה את נושא התפוצה בסעיף הראשון מבחינת חשיבותו, והתחייבה לממש את זכות העלייה ולפעול 'להעמקת מעורבות העם היהודי במתרחש במדינת ישראל'.⁹⁴ היא המשיכה את מדיניותה של ד"ש ביחסה לתפוצות וביטאה את התמות הציונית והיהודית כלפיהן. יחס זה נמשך גם במערכת הבחירות ב-1984,⁹⁵ אך לקראת בחירות 1988 שינתה התנועה את מדיניותה בעניין התפוצות על רקע השינוי במדיניות ההגירה של ברית המועצות. היא הצהירה כי בעזרת העלייה אפשר לחזק את ישראל מבחינה כלכלית, ודרשה להגביר את הקצב שלה. בכך היא ביטאה למעשה את תמת הישראליות. הנושא מוקם בסעיף 12 מתוך 21 הסעיפים של מצעה, בזכות חשיבותו האידיאולוגית והמדינית בתקופה שבה היה ברור כי מדיניות ההגירה של ברית המועצות עשויה להשתנות.⁹⁶

ב-1979 הוקמה מפלגת התחיה, על רקע הוויתורים הטריטוריאליים בהסכמי קמפ דייוויד. לקראת הבחירות ב-1981 ביטאה התחיה את תמת הציוניות, כשדרשה לחדש את

91 ש.ם.

92 ארכיון הספרייה הלאומית, דגל התורה (נדלה 5.8.2021).

93 המכון הישראלי לדמוקרטיה, תנועת ש"ס (נדלה 15.11.2021).

94 ש.ם, תנועת שינוי (נדלה 15.11.2021).

95 ש.ם.

96 ש.ם.

תנופת העלייה ומיקמה את הנושא בפרק הראשון של מצעה, שעסק במישור המדיני.⁹⁷ מגמה זו חזרה גם לקראת בחירות 1984, כשהיא חברה למפלגת צומת בראשות רפאל איתן: 'המשימה הציונית לעשור הקרוב הינה העלאתם וקליטתם של מיליון יהודים'.⁹⁸ הנושא הוצג כחלק מהמבוא לעיקרי מצע הבחירות, בשל חשיבותו למפלגה. תמת הציוניות התבטאה גם במפלגתו של רחבעם זאבי, מולדת, שהוקמה לקראת הבחירות ב-1988. בגלל חשיבותו הוצב הנושא כסעיף החמישי מתוך תשעת סעיפי מצע הבחירות: 'ייעשה מאמץ מיוחד להביא את העם היהודי לארץ ישראל ולקלוט אותו במולדת'.⁹⁹ במצעה של צומת לקראת הבחירות ב-1988 הוצגה תמת הישראליות, והמפלגה הצהירה שהיא רואה בעלייה כלי לשיפור מעמדה ועוצמתה של ישראל: 'צומת קובעת יעד לאומי לטווח ארוך שעיקרו שמירת הפער הקיים בין האוכלוסייה היהודית והמיעוט הערבי בארץ ישראל והגדלתו'.¹⁰⁰ הנושא הוצג בפרק שעסק בדמוגרפיה, אך לא כנושא נפרד המגדיר את יחסה של המפלגה לתפוצה. מבחינת החשיבות הוא מוקם בחלקו האחרון של המצע, בפרק ה-11 מתוך 14. באופן כללי אפשר לומר כי יחסי ישראל והתפוצות בעשור הרביעי התאפיינו בתמה הציונית של רוב המפלגות. המפלגות הגדולות של אותה עת, הליכוד והעבודה, ראו בעלייה כלי ופתרון לבעיות הקיומיות של היהודים בתפוצה, וכך סברו גם המפלגות הדתיות והחרדיות. תנועת שינוי, לעומת זאת, ביטאה את תמת התפוצתיות, כשקבעה כי יש לאפשר ליהודי התפוצה להיות מעורבים בנעשה בישראל ולהמשיך את תמיכת ישראל בקהילות היהודיות. לקראת בחירות 1988 השתנתה המדיניות הסובייטית בעניין זכויות אדם, ושערי המדינה נפתחו ליציאת יהודים מתחומיה. מדיניות זו השפיעה על מצעיהן של מפלגות כמו שינוי, הליכוד, ש"ס ואף המפד"ל, שביטאו את תמת הישראליות על רקע העלייה הגוברת.

העשור החמישי

בעשור זה התקיימו שלוש מערכות בחירות, ב-1992, 1996 ו-1999. העשור כולו התאפיין במהפכים ושינויים פוליטיים: מומש בו באופן חד-פעמי חוק הבחירה הישירה, שהשפיע על הרכב הסיעות בכנסת ועל תפקוד הממשלה;¹⁰¹ חל שינוי דורי, כשהנהגה הוותיקה של שמיר ופרס פינתה את מקומה לדור מנהיגים צעיר יותר – נתניהו וברק, ומדינת ישראל חוותה לראשונה רצח של ראש ממשלה על רקע פוליטי. כל אלה התרחשו לצד גלי העלייה ההמוניים ממדינות ברית המועצות לשעבר ומאתיופיה, שבוצעו בסיוע ישראל או על ידיה,

97 המכון הישראלי לדמוקרטיה, תנועת התחיה (נדלה 15.11.2021).

98 שם, מפלגת צומת (נדלה 15.11.2021).

99 ארכיון הספרייה הלאומית, מפלגת מולדת (נדלה 15.11.2021).

100 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת צומת (נדלה 15.11.2021).

101 עופר קניג, גדעון רהט ורואבן חזן, 'האימוץ והביטול של הבחירה הישירה לראשות הממשלה ותוצאותיהם הפוליטיות', בתוך: אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל 2003**, ירושלים 2004,

ועל רקע המשבר בין ממשלת ישראל למנהיגי יהודי ארצות הברית בשאלת מיהו יהודי, בממשלתו הראשונה של נתניהו.

על רקע העלייה הגדולה ביטאה מפלגת העבודה במצעה את תמת הציוניות ביחס לתפוצה. לקראת הבחירות ב־1992 היא הצהירה כי 'חיזוק זיקת התפוצות אליה ושמירת זהותן היהודית עומדות ביסוד השקפתה הציונית של העבודה'. על חשיבות העלייה באותן שנים אפשר ללמוד מהמעמד שניתן לנושא במצע המפלגה – הוא הוצב בסעיפים השישי והשביעי מתוך 26. לקראת בחירות 1996 נחלש מעט היחס לתפוצה במצע המפלגה, שביטאה שוב את תמת הציוניות, והנושא מוקם בסעיף 13 מתוך 21. במערכת הבחירות של 1999 רצה מפלגת העבודה במסגרת המערך המפלגתי של ישראל אחת בראשות אהוד ברק, והיחס לתפוצה היה חלק מהפרק במצעה שעסק בחוסן כלכלי. ישראל אחת נקטה בתמת הישראליות: 'מראשית ימי הציונות תרמה העלייה לבניינה וחיזוקה של מדינת ישראל'. מפ"ם, שפרשה מהמערך ב־1984, לא הציגה במצעה לקראת בחירות 1988 את עמדתה בעניין התפוצה, אך לקראת הבחירות ב־1992, שבהן התמודדה במסגרת האיחוד של מר"צ, בוטאה תמת הישראליות: 'גל העלייה הגדול הוא סיכוי גדול לחברה הישראלית, סיכוי שאסור להחמיצו'.¹⁰² מגמה זו נמשכה גם בבחירות של שנת 1996 וגם לקראת הבחירות ב־1999, על רקע העלייה מברית המועצות.¹⁰³

ב־1999 הוקמה מחדש תנועת שינוי, שרצה בראשות יוסף (טומי) לפיד. השינוי הפרסונלי והריצה הנפרדת לא שינו את יחסה של המפלגה כלפי התפוצות, והיא המשיכה לבטא את תמת הישראליות ואימצה את רעיונות המצע של 1988.¹⁰⁴ גם ב־1999 מוקם נושא התפוצה באמצע מצע הבחירות שלה, בסעיף ה־14 מתוך 24.

לקראת הבחירות ב־1992 התייחסה המפד"ל לנושא התפוצה לא באופן ישיר אלא כחלק מהפרק הראשי של מצעה, וביטאה מגמה מדינתית־ישראלית בעניין זה. היא ראתה בתפוצה כלי לחיזוק מעמד המדינה על רקע העלייה ההמונית של יהודי ברית המועצות לשעבר, והנושא נכלל כחלק מהפרק השמיני מתוך 11 פרקי מצעה, שעסק בסוגיית הרוב היהודי בישראל.¹⁰⁵ במצע הבחירות שלה ערב הבחירות של 1996 חזרה המפד"ל וביטאה את תמת הציוניות: היא דרשה לפתור את בעיות העלייה והקליטה שהיו מנת חלקם של העולים מברית המועצות לשעבר, ולפתוח את השערים לעלייה מארצות המצוקה. הנושא היה חשוב מאוד למפד"ל ולכן ייחדה לו פרק נפרד במצעה – הפרק האחרון.¹⁰⁶

לקראת בחירות 1992, ועל רקע בעיית הזהות היהודית של העולים מברית המועצות לשעבר, התאחדו המפלגות החרדיות למפלגה אחת, יהדות התורה. זו הרגישה את הממד

102 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת מר"צ (נדלה 24.1.2022).

103 שם.

104 המכון הישראלי לדמוקרטיה, תנועת שינוי (נדלה 24.1.2022).

105 שם, מפלגת המפד"ל (נדלה 24.1.2022).

106 שם.

היהודי והציוני ביחסה לתפוצה, ודרשה לתגבר את החינוך היהודי בקהילות היהודיות בעולם ובקרב העולים בארץ.¹⁰⁷ מגמה זו חזרה גם במצעה לקראת בחירות 1996 ו-1999.¹⁰⁸ תמת הציוניות התבטאה בתחום הגברת העלייה: 'נמשיך לפעול למען הגברת העלייה מארצות המצוקה ומארצות הרווחה כאחת'. מבחינת תמת התפוצתיות, יהדות התורה דרשה להקצות משאבים להנחלת המורשת היהודית ביהודי התפוצות.¹⁰⁹

בעיצומו של גל העלייה של שנות התשעים הציגה מפלגת הליכוד במצעה את הערך המרכזי של המדיניות הציונית – המשך העלייה לישראל. בפרק הרביעי מתוך 13 פרקי המצע היא קבעה: 'הממשלה בראשות הליכוד תפעל בדרכות ובנאמנות למימושן של מטרות הציונות, בלי לסטות מהן ומבלי להיכנע ללחצים. המטרה הראשית: ריכוזו של רובו של העם היהודי בארץ ישראל'.¹¹⁰

לקראת הבחירות לכנסת ה-14, ב-1996, חל שינוי ביחס לתפוצה במצע הליכוד, שהציג הפעם מדיניות מורכבת יותר. נושא התפוצה הוצג בשני סעיפים שעסקו בעם היהודי, בעלייה ובקליטה, ומוקמו בין פרקי המצע הראשונים, החמישי והשישי מתוך 15 פרקים, בין נושא הביטחון לנושאי פנים, משק וכלכלה. הדבר ביטא את החשיבות שייחסה המפלגה לנושא.¹¹¹ בפרק החמישי, שכותרתו הייתה 'העם היהודי', הציג הליכוד מדיניות ברורה בעניין המאבק למען יהודי התפוצות: 'ישראל תפעל כלפי יהודי התפוצות מתוך תחושה של אחריות [...] ותמשיך להגן על היהודים בתפוצות מפני המתנכלים להם'. בפרק השישי, שעסק בעלייה וקליטה, פרש הליכוד את מדיניות העלייה שלו לעשור הקרוב: 'היעד של הממשלה יהיה להביא את מספר היהודים בארץ ישראל, בעשור הקרוב, לכדי שבעה מיליון'. מדיניות זו הכירה בהמשך הקיום היהודי בתפוצות, אך מטרתה העליונה הייתה הגברת העלייה וחוסנה של המדינה. הליכוד ראה בעלייה יעד אינסטרומנטלי שבאמצעותו יוכל לקדם את המטרה העליונה ולחזק את המגמה המדינתית הישראלית. ראייה זו חזרה גם במצע שנכתב לקראת בחירות 1999.¹¹²

מפלגת צומת גילתה עקבית במדיניותה המדינתית-ישראלית ביחס לתפוצה גם במערכת הבחירות ב-1992.¹¹³ הנושא מוקם בפרק החמישי מתוך שבעת פרקי המצע שלה, בין הפרק שעסק במשטר וממשל לזה שדן בדת ומדינה. במצע של מפלגת מולדת לקראת אותן בחירות ניכרה מגמה משולבת, ציונית ומדינתית, ביחס כלפי התפוצה. המפלגה חילקה את הנושא לשתי סוגיות – עלייה וקליטה, ויהדות התפוצות. לסוגייה הראשונה יוחסה חשיבות רבה

107 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת יהדות התורה (נדלה 2022.1.24).

108 שם.

109 רא: primage.tau.ac.il/libraries/breuder/parties/1616441.pdf.

110 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת הליכוד (נדלה 2021.12.6).

111 שם.

112 שם.

113 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת צומת (נדלה 2022.1.24).

והיא מוקמה בפרק ה-14 מתוך 38 פרקים, בין הפרק שעסק בפיזור אוכלוסין לזה שעסק במשק וכלכלה. ההתייחסות לא הייתה לתפוצה אלא למדינה: 'המשך תנופת העלייה היא סם החיים למדינה והוא תמצית הציונות'.¹¹⁴ תמת הישראליות המדינתית חזרה גם בפרק האחרון במצע, שעסק ביהדות התפוצות: 'מדינת ישראל היא מרכזו של העם היהודי כולו, והיא הוקמה כדי לאפשר את ריכוזו של כל העם בארץ ישראל'. המיקום והתוכן מעידים על שוליותו של היחס ליהודי התפוצה בסדר היום של המפלגה.

בבחירות של 1996 השתתפה מפלגת עולים חדשה שחבריה עלו ממדינות ברית המועצות לשעבר – ישראל בעלייה. במצעה היא התייחסה לעניין התפוצה בשני סעיפים.¹¹⁵ הסעיף הרביעי עסק בקליטת עלייה בנושא מרכזי וחשוב למפלגה, והוא מוקם בין סעיף החינוך, התרבות והספורט לסעיף של מוסדות השלטון: 'ישראל בעלייה תפעל לגשר על פערים בין העולים החדשים והחברה הקולטת'. הסעיף בעניין היחס לתפוצה היה האחרון במצע: 'תנועת ישראל בעלייה מאמינה כי במקביל לרעיון של קיבוץ גלויות, יש לפעול להידוק הקשרים בין יהדות הארץ ליהדות התפוצות'. כמפלגת עולים ציונית ביטאה ישראל בעלייה מדיניות משולבת ציונית ותפוצתית.

מפלגת עולים נוספת הוקמה לקראת הבחירות ב-1999 – ישראל ביתנו, אך עם השנים היא השתנתה והפכה למפלגת ימין חילונית. מצעה ב-1999 כלל שני פרקים – חוץ וביטחון וכלכלה וחברה. בפרק השני הוצג היחס לתפוצה בין המלחמה באבטלה לחינוך. הסעיף עסק בדרכים לקליטת עלייה על רקע העלייה ההמונית, וכמפלגת עולים הדגישה ישראל ביתנו במיוחד את העלייה וקליטתה: 'ישראל ביתנו תפעל לקבלת חוק בתחום קליטת העלייה ממושרד קליטת העלייה לרשויות המקומיות'.¹¹⁶

העשור החמישי התאפיין בגלי עלייה גדולים מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה, שהשפיעו על הגדרת יחסי ישראל והתפוצה. אף שרוב המפלגות ביטאו את התמות הציונית והתפוצתית בעניין זה, בוטאה גם תמת הישראליות במפלגות כמו הליכוד, ישראל בעלייה ויהדות התורה, שהצהירו על רצון להעמיק את החינוך היהודי אצל יהודי התפוצות. הנושא הודגש על ידי המפלגות דווקא על רקע גלי העלייה הגדולים, שחשפו בכירור את מצבם הרוחני והתרבותי של יהודי ברית המועצות ואתיופיה ביחס ליהדות הרווחת בארץ.

העשור השישי

בעשור השישי התקיימו שלוש מערכות בחירות, ב-2003, 2006 ו-2009. הן התקיימו על רקע אירועים שהשפיעו על המערכת הפוליטית והמפלגתית, כמו אינתיפאדת אל-אקצה והמשבר הפוליטי בעקבות הנסיגה מגוש קטיף, שגרמו לחילופי שלטון בישראל, לפיצול

114 שם, מפלגת מולדת (נדלה 2022.1.24).

115 שם, מפלגת ישראל בעלייה (נדלה 2022.1.24).

116 שם, מפלגת ישראל ביתנו (נדלה 2022.1.24).

בליכוד ולהקמת מפלגת קדימה. אירועים אלה השפיעו על יחסי ישראל והתפוצה, והדבר התבטא במצעי המפלגות מבחינת התוכן והחשיבות.

על רקע אירועי אינתיפאדת אל-אקצה נמשכה תמת הישראליות במצע מפלגת העבודה גם לקראת בחירות 2003. הנושא מוקם בסעיף השביעי מתוך 12 סעיפי המצע, כלומר – יחסה של מפלגת העבודה כלפי התפוצה הלך ונחלש, אך המסר היה עדיין זה: 'חיוזק העלייה הוא המפתח לצמיחתה ועוצמתה של מדינת ישראל'. לקראת הבחירות ב-2006 פורסם אותו מלל, אך חשיבות הנושא פחתה והוא מוקם בסעיף 13 מתוך 16, אחרי התיישבות וחקלאות ולפני מעמד האישה. במצע שנכתב לקראת בחירות 2009 ביטאה המפלגה את תמת הישראליות, שלפיה התפוצה תורמת לקיום המדינה: 'המשך העלייה הוא פתח לצמיחתה העתידית של מדינת ישראל'. חשיבות הנושא לא השתנתה לעומת המצע הקודם, והפרק שעסק בו מוקם במקום ה-11 מתוך 16 פרקים.

לקראת הבחירות של 2003 ביטאה מר"צ במצעה את תמת הציוניות והישראליות, ונושא העלייה מוקם בפרק החמישי מתוך עשרה: 'ייעודה הציוני של מדינת ישראל הוא להיות בית פתוח לכל יהודי החפץ בכך'.¹¹⁷ מאחר שהיקף העלייה ממדינות ברית המועצות לשעבר הצטמצם, שינתה מר"צ את מדיניותה והפנתה את מבטה לתפוצה, מדיניות שאפיינה אותה במערכות הבחירות הבאות. היא הצהירה כי מדינת ישראל חייבת לסייע לקהילות התפוצה במאבקן בתופעת האנטישמיות, וכי יש לתמוך בהן ולשתף עמן פעולה מתוך תפיסת עולם חברתית-ליברלית. במצעה לקראת בחירות 2006, בפרק הראשון שעסק במדיניות חוץ וביטחון, בסעיף העשירי שלו, הציבה מר"צ את סוגיית התפוצה בהתאם לתמה היהודית: 'ישראל היא מדינת העם היהודי והדבר המטיל עליה אחריות מיוחדת כלפי קהילות אחרות וכלפי המשכיות יהודית'.¹¹⁸ בבחירות 2009 חזרה המפלגה על מדיניותה היהודית בעניין התפוצה, ומיקמה את הנושא בפרק שעסק בדת ומדינה, בין צדק סביבתי לבטיחות בדרכים, בסעיף האחרון.¹¹⁹

במערכת הבחירות של 2003 היה נושא התפוצה שולי מבחינת המפד"ל, והופיע רק בפרק האחרון של מצעה. בכך היא ביטאה את התמה הציונית: 'המפד"ל רואה בעלייה ובקליטתה משימה מרכזית של מדינת ישראל ושל המפלגה הציונית'.¹²⁰ בבחירות 2006 התמודדה המפד"ל יחד עם מפלגת האיחוד הלאומי, והאיחוד הזה נקט במדיניות ציונית וישראלית באשר לתפוצה. אפשר להסביר זאת על רקע ההתנתקות מחבל קטיף באוגוסט 2005. הנושא מוקם כסעיף בפרק השני של המצע – "ארץ ציון וירושלים", אחרי זהות יהודית ולפני חוץ וביטחון: 'האיחוד הלאומי-מפד"ל תפעל לעידוד העלייה והקליטה וחיוזק

117 שם, מפלגת מר"צ (נדלה 24.1.2022).

118 שם.

119 שם.

120 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת המפד"ל (נדלה 7.2.2022).

ההתיישבות היהודית בכל שטחי ארץ ישראל.¹²¹ ב-2009 שונתה המפד'ל מבחינה פוליטית ומפלגתית, ועל יסודותיה הוקמה מפלגת הבית היהודי. במצעה הראשון אימצה המפלגה את מצע המפד"ל לקראת בחירות 1996, אך הוסיפה לו דגשים חדשים וביטאה בו את תמת הציוניות: 'התנועה תתבע להציג את נושא העלייה בראש סדר העדיפויות הלאומי'.¹²² במצעה של ש"ס לקראת הבחירות ב-2006 היא לא ייחדה פרק נפרד לנושא התפוצה, שהוצג באופן שולי רק במבוא למצע. כשאר המפלגות החרדיות, גם ש"ס דגלה במגמה הציונית ודרשה להעלות לארץ את היהודים מקצוות תבל, אך בנוסף היא גם נקטה במגמה מדינתית של חיזוק המדינה באמצעות העלייה: 'תנועת ש"ס שואפת לקבץ את כל נירחי ישראל מכל הגליות כדי לבנות בית יהודי במדינה יהודית גדולה וחזקה בכל שטחי ארץ ישראל'.¹²³ כמפלגה ללא שורשים היסטוריים מימי היישוב והקמת המדינה, ש"ס עסקה בנושאים קיומיים, עדתיים ותרבותיים.¹²⁴ היא לא ייחסה לנושא התפוצה חשיבות בסדר יומה הפוליטי והמפלגתי, ולכן לא פיתחה אוריינטציה ברורה כלפי יהודי התפוצות. בתחילת שנות האלפיים, לקראת הבחירות לכנסת ה-16 ב-2003, נקט הליכוד בתמה המדינתית, על רקע אינתיפאדת אל-אקצה: 'ממשלת ישראל רואה בהמשך העלייה מפתח לצמיחתה העתידית של מדינת ישראל'. הנושא מוקם בפרק השישי מתוך 12 פרקים, אחרי הפרק הכלכלי ולפני הנושא ההתיישבותי, מיקום שהעיד על היותו חלק חשוב מסדר יומה של המפלגה. לקראת בחירות 2009 פרסם הליכוד מצע שבו הציג מדיניות ציונית וישראלית באשר להמשך העלייה: 'ביחד נצליח להביא את בני העם הביתה [...] ממשלת הליכוד תתגייס במלוא יכולתה להגברת והגדלת תופעת העלייה [...] כי בסופו של דבר עלייה גדולה לא רק טובה לעולים אלא לכולנו'.¹²⁵ עם זאת, הנושא הפך לשולי ומוקם בפרק השישי מתוך שמונת פרקי המצע.

במערכת הבחירות של 2003 הציגה תנועת שינוי מצע בן 19 סעיפים. נושא התפוצה מוקם בסעיפים העשירי וה-11: הסעיף העשירי עסק בעולם היהודי וקבע שישי' חשיבות רבה לקיום קשר הדוק עם יהדות העולם' ויש 'לטפח את מרכזיותה של ישראל בתודעה היהודית ע"י פעילות חינוכית בקרב הנוער החילוני והדתי ברחבי תבל'. סעיף 11 עסק בנושא העלייה, וקבע כי חוק השבות הוא אבן היסוד לקיומה של ישראל כמדינה יהודית וציונית: 'המדינה חייבת להשקיע כל מאמץ בהגברת העלייה וביצירת תנאי קליטה שיאפשרו השתלבות מהירה של העולים בחיי החברה, הכלכלה והתרבות של המדינה'.¹²⁶ במצע הודגשו

121 ש.ם.

122 ש.ם.

123 ש.ם, מפלגת ש"ס (נדלה 7.2.2022).

124 סמי שלום שטרית, 'מלכוד 17: בין חרדיות למזרחיות', בתוך: יואב פלד (עורך), ש"ס: אתגר הישראליות, תל אביב 2001, עמ' 21-51.

125 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת הליכוד (נדלה 7.2.2022).

126 ש.ם, תנועת שינוי (נדלה 7.2.2022).

תמות התפוצתיות והציוניות, בשל הראגה ליהודי התפוצות. התנועה טענה שיש להגביר את העלייה וליצור תנאים נוחים לקליטת העולים, שכן העלייה היא אחד מהפתרונות למצוקתם של יהודי התפוצה, לצד העמקת החינוך היהודי בקרבם.

בבחירות של 2006 התמודדה מפלגת קדימה בפעם הראשונה. היא הציבה את נושא התפוצה במקום האחרון במצע, ומכך אפשר להסיק שהיה שולי בסדר היום שלה. מבחינה רעיונית הציגה המפלגה מדיניות שהתבססה על שלוש התמות – הציוניות, הישראליות והתפוצתיות. התמה הציונית התבטאה במשפט הפתיחה של הנושא במצע: 'קדימה רואה בעלייה את מהותו של המפעל הציוני', ובמשפט שאחריו נקבע ש'יותר ממיליון העולים שהגיעו בשנים האחרונות תרמו לעוצמתה ולבניינה של מדינת ישראל'.¹²⁷ מדיניות זו השתלבה ברצון לסייע ליהודי העולם וגם במגמה המדינתית הריאליסטית-קיומית. במערכת הבחירות ב-2009 הוצג שוב המצע של שנת 2006.¹²⁸

האיחוד הלאומי הייתה מפלגת ימין שהוקמה מהאיחוד בין המפלגות מולדת, תקווה וחירות. המפלגה הציגה במציעיה את תמות הישראליות והציוניות. לקראת הבחירות לכנסת ה-16 ב-2003 הוצג נושא התפוצה במרכז המצע, בפרק השישי מתוך 13: 'תמצית הציונות הוא בתנופת העלייה החיונית לקיומה וכיסוסה של המדינה'.¹²⁹ במצע דרשה המפלגה לשמר את המחויבות ההרדית בין ישראל לתפוצה 'באמצעות הגברת החינוך היהודי בתפוצות וחיון הקשרים עם הקהילות היהודיות'. בכך היא ביטאה את המגמה היהודית כלפי התפוצות, אך עם זאת גם ראתה בקשר הזה כלי להגברת העלייה ולמימוש יעדי המדינה: 'עליית יהודים ארצה מאפשרת לישראל לשפר את מערכותיה, להעשיר את תרבותה'. המפלגה ביטאה את מחויבותה לתפוצה כדי לחזק את הקשרים של יהודי התפוצות עם ישראל ולהכשיר את העלאתם אליה, ובכך ביטאה את המגמה המדינתית. במערכת הבחירות לכנסת ה-18, ב-2009, הנושא הפך לשולי ומוקם בסעיף 11 מתוך 13 פרקי מצע המפלגה, בפרק שעסק בהגברת העלייה והילודה: 'האיחוד הלאומי יפעל לחידוש העלייה ההמונית לקליטת עם ישראל בארצו בכל חבלי הארץ'.¹³⁰

מערכות הבחירות בעשור השישי הושפעו מזרמי העלייה ממדינות ברית המועצות לשעבר ומאתיופיה. זה היה ביטוי ברור להשפעת מרכיב התפוצה על מצעי המפלגות והמדיניות של מדינת האם, ישראל, כלפי הקהילות היהודיות בתפוצה. השינויים שהתרחשו בשני האזורים הללו השתקפו במערכות הבחירות דרך המצעים, שחלקם הגדול נקט בתמת הציוניות.

127 שם, מפלגת קדימה (נדלה 7.2.2022).

128 שם.

129 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת האיחוד הלאומי (נדלה 7.2.2022).

130 שם.

העשור השביעי

בעשור זה התקיימו שלוש מערכות בחירות, ב־2013, 2015 ו־2019. בתקופה זו בלטו המחלוקות בנושא היהודי במערכת הפוליטית הישראלית, בנושאים כמו מי הוא יהודי, יחסי ישראל והארגונים היהודים בארצות הברית, תפילת נשים בכותל ויחסי ישראל עם מדינות מזרח אירופה שיש בהן פעילות אנטישמית, כמו הונגריה ופולין.

מפלגת העבודה המשיכה לבטא את תמת הציוניות. היא התמקדה בקליטת יהודי אתיופיה בחברה הישראלית, אך הנושא היה שולי ומוקם כסעיף בפרק שעסק בחברה הישראלית: 'תפעל מפלגת העבודה לשינוי מדיניות הקליטה כך שמוסדות המדינה ייקחו חלק מקיף בהשתלבות העולים בחברה הישראלית'. במצע שפורסם לקראת הבחירות ב־2015 השתנתה המגמה, והמפלגה נקטה בתמה היהודית. המחנה הציוני, שבמסגרתו התמודדה מפלגת העבודה בבחירות, דרש ממדינת ישראל להכיר בקהילות ובזרמים השונים של העם היהודי, ולעודד את 'הקשר בין יהודי התפוצות למדינת ישראל באמצעות השתתפות מדינת ישראל בתוכניות ייעודיות כדוגמת מסע ותגלית'. הנושא הופיע בפרק השלישי, שעסק במדינה יהודית ודמוקרטית, כלומר – היה שינוי ביחסה של המפלגה לנושא התפוצה, וחשיבותו פחתה. התמה היהודית חזרה ובוטאה גם במצע שנכתב לקראת בחירות 2019, ושדמה במרכיביו למצע של 2015. המפלגה הציגה בו דרישה נוספת, והיא 'מתן מענה מידי למצוקות הקהילות היהודיות בתפוצות העומדות על הפרק בתחומי הגיור, ואשרור ויישום מתווה רחבת התפילה בכותל' לקהילות הרפורמית והקונסרבטיבית בישראל.

ערב הבחירות לכנסת ב־2015 המשיכה מר"צ לנקוט בתמת התפוצתיות, שהתבססה על תפיסת עולם חברתית-ליברלית. הנושא נכלל בסוף הפרק השישי של מצעה, שעסק בתהליך המדיני: 'על היחסים בין ישראל ליהודי התפוצות להתבסס על דיאלוג כן וצודק [...] מר"צ שותפה למאבק בתופעות המדאיגות של אנטישמיות וגזענות הקיימות ומתגברות בעולם'.¹³¹ בבחירות לכנסת ה־21 הנושא מוקם בסעיף האחרון של הפרק השישי שעסק בדת ומדינה, בין כלכלה לחינוך: 'על המדינה לטפח את הקשר עם יהדות העולם מתוך אחווה, סולידריות ולמידה הדדית'.¹³²

בבחירות של 2013 הוצג מצע קדימה ובו שישה פרקים. נושא התפוצה נכלל בפרק החמישי, בין שירות לציבור, ממשל אחראי ויציב ושלוש וביטחון. הפרק כלל נושאים מגוונים כמו בריאות, תקשורת ואיכות סביבה, וקדימה הדגישה בו את הממד הציוני והציבה את הקליטה בסעיף הראשון שלו: 'מדינת ישראל כמדינת קולטת עלייה מכל קצוות העולם נדרשת להתמודד ביעילות עם מגוון רב של אתגרים ומצוקות בקרב העולים החדשים'.¹³³

131 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת מר"צ (7.2.2022).

132 שם.

133 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת קדימה (7.2.2022).

ב־2013 קמה מפלגת יש עתיד, מפלגת מרכז־שמאל חברתית־מדינית המייצגת את מעמד הביניים. לקראת הבחירות באותה שנה היא פרסמה את מצעה, שלא כלל התייחסות לנושא התפוצה.¹³⁴ במצע שנכתב לקראת הבחירות ב־2015 הציגה יש עתיד את תמת הציוניות כלפי התפוצה, והדגישה את קליטת העלייה: 'מדינת ישראל היא מדינתם של כל יהודי העולם. היא נבנתה על ידי העולים וממשיכה להתפתח בזכותם מתוקף מעמד מיוחד זה'.¹³⁵ חשיבות הנושא בסדר היום המפלגתי הייתה פחותה, והוא מוקם בפרק 17 מתוך 26, בין הפרק שעסק בזכויות אנשים עם מוגבלויות לפרק שעסק בהתיישבות העובדת ובחקלאות. לקראת הבחירות לכנסת ה־22, ב־2019, חברה יש עתיד למפלגות תלם וחוסן לישראל והקימה את מפלגת כחול לבן. זו אימצה את המצע שיש עתיד פרסמה בנושא התפוצה ממערכת הבחירות הקודמת, ומיקמה את הנושא בסעיף 19 מתוך 26 הסעיפים. כלומר, חשיבותו של הנושא בסדר היום הפוליטי של המפלגה הייתה נמוכה.

במצעי הבחירות של ישראל ביתנו ב־2006 וב־2009 נושא התפוצה לא נדון כלל. לקראת הבחירות ב־2015 הוא הופיע בסוף המצע, בפרק השביעי, והמדיניות בנושא השתנה. המפלגה ביטאה את תמת הישראליות ביחסה לתפוצה: 'ישראל ביתנו רואה בעלייה לישראל נכס אסטרטגי למדינה ומרכיב מהותי והכרחי בבניינה של הארץ, המדינה והחברה'.¹³⁶ פרק זה ביטא את סוף דרכה של ישראל ביתנו כמפלגת עולים ואת הגדרתה כמפלגת ימין חילונית: העלייה היא מקור עוצמה למדינה ומרכיב משמעותי מבחינה דמוגרפית ולאומית. לקראת הבחירות באפריל 2019 מוקם הפרק שעסק ביחסה המדיני של המפלגה לתפוצה בתחילת המצע, כלומר – העמדה המדינית־ישראלית של ישראל ביתנו כלפי התפוצה הייתה ברורה מאוד.

לקראת הבחירות של 2013 עודכן מצעה של מפלגת הבית היהודי, ונושא התפוצה מוקם בפרק ה־12 מתוך 18 פרקיו, בין פרק שעסק בהתיישבות לפרק שעסק בדת ומדינה. הבית היהודי ביטא את תמת התפוצתיות: מדינת ישראל היא לא רק של האזרחים החיים בה אלא גם של יהודי העולם. 'אנו נפעל לחיזוק הזהות של יהודי הגולה ולחיזוק הקשר עימם תוך הבנה שגם מי שלא בחר לחיות בארץ הוא חלק מהעם שלנו'.¹³⁷ גם לקראת הבחירות ב־2015 ביטאה הבית היהודי את תמת התפוצתיות.¹³⁸

לקראת הבחירות ב־2019 הציגה מפלגת איחוד, איחוד מפלגות הימין בראשות הבית היהודי, מצע משותף בן שמונה סעיפים. נושא התפוצה מוקם בו בסעיף החמישי, והיה בו ביטוי לתמת התפוצתיות כלפי התפוצה: 'ערך הערכות ההדרית שביסוד קיומו של העם היהודי בכלל וביסודה של מדינת ישראל בפרט מטיל על המדינה אחריות ליהדות

134 שם, מפלגת יש עתיד (נדלה 7.2.2022).

135 שם.

136 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת ישראל ביתנו (נדלה 7.2.2022).

137 שם, מפלגת הבית היהודי (נדלה 7.2.2022).

138 שם.

התפוצות'.¹³⁹ בבחירות של 2015 השתתפה מפלגת כולנו בראשות משה כחלון. את יחסה לתפוצות היא הגדירה כשקראה להגברת העלייה מאתיופיה ומצרפת, וכך מיצתה את יחסה לקיום היהודי בתפוצות. מצעה ביטא את האני מאמין הציוני הרואה בתפוצה תופעה זמנית: 'מפלגת "כולנו" תפעל למען עידוד העלייה מרחבי תבל כצורך לאומי שלנו כעם'.¹⁴⁰ היא ייחסה חשיבות מעטה לנושא, שמוקם כסעיף אחרון במצע.

בעשור השביעי קיבל נושא התפוצה משמעות רבה יותר בסדר היום של כל המפלגות. אף שתמת הציוניות בלטה במצעה, הן שינוי את יחסן וביטאו גם את תמת התפוצתיות על רקע הפעילות האנטישמית והיחלשותן הכלכלית והדמוגרפית של קהילות יהודיות בתפוצה. מגמתן הייתה לבטא את יחסי הגומלין שהושתתו על שיתוף פעולה וסיוע של ישראל לקהילות בתפוצה. שכיחותה של תמת התפוצתיות אצל חלק מהמפלגות במערכות הבחירות האחרונות מלמדת על הצורך בהגדרה שונה של היחסים בין מדינת ישראל לתפוצה, האמורים להתבסס על שיתוף פעולה ישראלי-יהודי. הביטוי לכך החל כבר בעשור הקודם ונמשך בעשור הנוכחי. המפלגות מושפעות מהמתרחש בעולם היהודי והן מבטאות זאת במצעה, כמו מפלגת העבודה, הליכוד, מר"צ, הבית היהודי ומוקדם יותר גם יהדות התורה.

סיכום

מחקר זה בחן את האופן שבו התבטא היחס לתפוצה במצעי המפלגות שהתמודדו על מקום בכנסת ישראל, ואת השינוי ביחסן אליו. השימוש בכלי של מצעי הבחירות נותן לנו פרספקטיבה נוספת ליחסי ישראל והתפוצה, באמצעות התבוננות רטרופקטיבית חדשה מהווה אל העבר היהודי-ישראלי. המחקר כלל סקירה של כ-200 מצעים של המפלגות שעברו את אחוז החסימה ושחבריהן השתתפו בפעילות הסיעתית בכנסת. לא התייחסנו למפלגות שלא נבחרו לכנסת וגם לא למצעי מק"י, רק"ח והמפלגות הערביות, שנושא התפוצה לא היה רלוונטי בעבורן ולא התבטא במצען.

ניתוח מצעים הוא כלי אלטרנטיבי לחקר הפוליטיקה הישראלית, ועד כה המחקר לא השתמש בו באפקטיביות ובתכיפות. הוא מאפשר לחוקר לבחון את ניהול המדיניות המפלגתית לפי ההתחייבויות האידיאולוגיות שבמצע המפלגה, ולמרות הביקורת על השפעתו וחשיבותו במערכת הפוליטית והמפלגתית, אי אפשר להתעלם מהנתונים האידיאולוגיים והמדיניים שאפשר לאסוף באמצעותו.

במחקר זה נבחנו מדיניות המפלגות כלפי התפוצה היהודית באמצעות שלוש תמות: ציונית, תפוצתית וישראלית. המסקנה הכוללת מהמצאים על העשורים הראשונים למדינה היא הדומיננטיות של תמת הציוניות במצעי הבחירות של המפלגות. למרות שבמערכות הבחירות בעשורים האחרונים בלטה אצלן התמה התפוצתית, הכוללות של התמה הציונית בעשורים הראשונים העידה על המשך קיומו של האתוס הציוני בקרב המפלגות היהודיות

139 ראו באתר משמר הכנסת.

140 המכון הישראלי לדמוקרטיה, מפלגת כולנו (נדלה 7.2.2022).

הציוניות והלא-ציוניות. מחויבותן לרעיון הציוני ביטאה את המהות הבסיסית: מדינת ישראל היא מדינה ציונית הפותחת את שעריה לעלייה יהודית ורואה בה פתרון למצוקות היהודים בתפוצה.

אם כך, הממצא הבולט של המחקר הוא שברוב מצעי המפלגות בשנות החמישים והשישים הייתה תמת הציוניות שכיחה, כפי שמציינים גם פדהצור וקנטי.¹⁴¹ המפלגות ביטאו את סדר היום הפוליטי והחברתי הציוני וראו בעלייה דרך לפתרון מצוקות היהודים בגולה.¹⁴² בהקשר זה עולה ממצא מעניין יותר, והוא כי התמה הציונית הייתה שכיחה גם במצעים של המפלגות החרדיות, ושהן רצו לקדם את העלייה. את העמדה החרדית אפשר להסביר מבחינת משמעותה הציונית, כנובעת משורשים דתיים הקשורים לזיקה לארץ ישראל ולאפשרויות קיום המצוות שבה.

המפלגות שצמחו באירופה, כמו הציונים הכלליים, הפרוגרסיבים והמזרחי, ביטאו במצען את המגמה היהודית ודרשו לחזק את התנועה הציונית ואת רווחת היהודים בתפוצות. כך למשל דרשו הציונים הכלליים במצעם מ-1951, וכמוהם גם המזרחי והפרוגרסיבים. הם לא שינו את מדיניותם גם כשהצטרפו למפלגה הליברלית שהוקמה ב-1961, ובהמשך למפלגה הליברלית העצמאית. כך היה עד לתחילת שנות השמונים, אז הפסיקה המפלגה להיות רלוונטית במערכת הפוליטית המפלגתית.¹⁴³

השינוי במיקוד ההתייחסות לתפוצות ניכר במערכות הבחירות בעשורים האחרונים. בחלק מהמצעים יש יותר ויותר התייחסויות למצוקתם בהיבט הקיומי והיהודי-תרבותי כאחד. מפלגות כמו העבודה ומר"צ, מפלגות מרכז כמו ד"ש, שינוי והבית היהודי, וגם הליכוד, התחייבו לפעול נגד האנטישמיות ובעד החינוך היהודי בתפוצות. התחייבותן נבעה מהתחזקות מדינת ישראל ומהיחלשות הקהילות היהודיות בתפוצה. אם כך – אחרי שמדינת ישראל התבססה שבו חלק מהמפלגות למסורת היהודית הקלאסית של ערכות הדדיות. הקהילה היהודית החזקה שבארץ ישראל, מדינת ישראל, חשה רצון לפעול למען הקהילות החלשות יותר שבתפוצות.

בראשית ימי המדינה מוקמה תמת התפוצה בתחילת מצעי הבחירות, בסעיפים הראשונים שלהם. עובדה זו מלמדת על חשיבותה של התפוצה למערכת המפלגתית והפוליטית. במצען של מפא"י ושל מפ"ם מ-1949 הוצב הנושא בסעיף השני. במצען של מפלגות הציונים הכלליים והמזרחי משנת 1951 הוא מוקם בסעיף השני. עם זאת – היו מפלגות שמיקמו את שאלת התפוצה בחלק האחרון של מצען ואף בסעיף האחרון, כמו המפלגה הפרוגרסיבית ותנועת החרות ב-1951. אחדות העבודה הציבה אותה בסעיף 16 מתוך 17 סעיפי מצעה ב-1961, ובשנים האחרונות מיקמה מפלגת העבודה את הנושא בחלקו האחרון של המצע, בין

141 פדהצור וקנטי, מצעי בחירות, שם.

142 שפר, ישראלים, ישראל והתפוצה, עמ' 148-170.

143 דרוז זייגרמן, המהפך הליברלי: מיוזגים פוליטיים – חקר המפלגה הליברלית בישראל, ירושלים ותל אביב 2013.

סעיפים חברתיים-סקטוריאליים כמו זכויות הנכים, ספורט, תרבות וזכויות הנשים והמיעוט הערבי, שחשיבותם הלאומית והאידיאולוגית פחותה. תופעה זו ביטאה באופן ברור את הפערים שנוצרו בין חלקי העם היהודי, זה שחי בישראל וזה המתקיים בתפוצות.¹⁴⁴ הצד הקיצוני שבהתפתחות התופעה הוא התעלמות המפלגות מנושא התפוצה במצעהן, כמו מפלגת העולים ישראל ביתנו ב-2019, שממצעה הוא הושמט.

חשיבות העניין מוסברת על רקע המשבר ביחסי ישראל והקהילה היהודית בארצות הברית, והמשבר הפיזי והרוחני של הקהילות השונות בתפוצה.¹⁴⁵ מדינת ישראל רואה את עצמה כמדינת העם היהודי, ובעשורים האחרונים אף נהנית מיציבות כלכלית ומדינית המאפשרת לה לתמוך ביהודי התפוצה. אך למרות שכיחותה של התמנה התפוצתית במערכות הבחירות האחרונות במצעי מפלגות כמו העבודה, הבית היהודי, יהדות התורה, הליכוד ומר"צ, יש בעיה ביחסם של המדינה ואזרחי ישראל ליהודי התפוצה.¹⁴⁶ לפי הממצאים, חלק מהמפלגות התייחס לשאלת המשך הקיום היהודי בתפוצות. נושא זה חשוב למדינת ישראל, והמפלגות נתנו לו מקום חשוב מבחינת קיומה ורווחתה של המדינה, כפי שביטא זאת בן-גוריון: 'בעל הברית הנאמן היחיד של ישראל הוא העם היהודי'.¹⁴⁷

מחקר זה שיקף את התמונה האידאולוגית-תעמולתית של המפלגות, אך המבחן האמיתי שלהן הוא בעולם המעשה. יש לבחון האם הן אכן פעלו למימוש ההתחייבויות שנתנו במצעהן, ובאיזו מידה. כיצד התנהלה מדיניות העלייה? כיצד השתמשה המדינה ביהודי התפוצה כדי לחזק את מעמדה? דיון בסוגיות חשובות אלה יכול לתאר בצורה מקיפה ומשמעותית את יחסה של ישראל לתפוצה על פי מצעי המפלגות. התפוצה אינה מוגדרת כגלות, אלא כתחום מחיה אחר ושונה שיהודים יכולים להתקיים בו. על המפלגות לבחון את מצבן של הקהילות היהודיות ולקבוע מדיניות שתשרת גם אותן. יש קהילות במשבר שמדיניות העלייה תשרת אותן, ויש קהילות יציבות שהדיון על זהותן ישרת אותן יותר. לכן, על המפלגות להתייחס למעמדם ורווחתם של יהודי התפוצה לפי מצבם, ולא רק מפרספקטיבה מדינית, ישראלית או ציונית.

144 אמנון רובינשטיין, 'זהות מתרחקת, סכנה מתקרבת', כיוונים חדשים, 31 (2014), עמ' 47-56.

145 צבי קליין, 'סקר מקיף: תיק התפוצות חשוב מאוד לישראלים', מקור ראשון, 3.3.2019.

146 הנ"ל, 'מצע ומתן: הבטחות המפלגות ליהדות התפוצות', שם, 1.2.2019.

147 דוד בן-גוריון, נצח ישראל, תל אביב 1964, עמ' 225.